BELGİ

Sayı 23 (Kış 2022/I)

DOI: 10.33431/belgi.955695 **Araştırma Makalesi/**Research Article

İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN İKTİSAT POLİTİKALARINDA AKSİYONER BİR GRUP: ESNAF VE ESNAF CEMİYETLERİ (1908-1918)

AN ACTIONARY GROUP IN THE ECONOMIC POLICIES OF COMMITEE OF UNION AND PROGRESS: TRADES AND TRADES SOCIETIES (1908-1918)

Ali TOMALI*

Geliş Tarihi/Received:22.06.2021 **Kabul Tarihi/Accepted:**30.11.2021

TOMALI, Ali, (2022), "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İktisat Politikalarında Aksiyoner Bir Grup: Esnaf ve Esnaf Cemiyetleri (1908-1918)", Belgi Dergisi, S.23, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2022/I, ss. 323-353.

Öz

II. Abdülhamid iktidarına son veren İttihat ve Terakki elitleri, 1908 Devrimini gerçekleştirerek ortak bir Osmanlı birliği hayalini kurmuşlardı. Bu arzu, yarı sömürge durumunda olan Osmanlı'nın kısa sürede eksen değiştirmesine yol açtı. Sahip olduğu ideolojik formasyonla, yürüteceği iktisat politikalarını bir anlamda uyumlu hale getiren İttihat ve Terakki, bu iki nosyon arasında birlikteliği sağlamayı başardı. 1908-1918 arası evre bütüncül olarak bakıldığında iktisadi politikaların su yüzüne çıktığı görülürken, iktisadi bağımsızlığın ulus inşa sürecindeki kuşku götürmez gerçeği önemli bir argüman olarak ortaya çıktı. Bu iktisadi bağımsızlığın en önemli vasıtalarından biri ise, esnaf ve esnaf örgütlenmeleri oldu. İkinci Meşrutiyet döneminde yaşanan köktenci değişim ve dönüşüm, Balkan Harbi sonrasında Selanik'in yitirilişi ve Merkez-i Umuminin İstanbul'a alınışıyla hız kazandı. Esnaf cemiyetlerini, iktisat politikalarının yürütülmesinde köşe başı gören İttihatçılar, gayrimüslim ticaret erbabına karşı esnaf kartını etkili bir şekilde kullandı. İktisadi yaşamın canlanmasında devletin gelişmiş sanayi kapasitesinden mahrum olması, esnaf ve esnaf cemiyetlerinin teşvik edilmesini zorunlu kıldı. Bu amaçla bireysel, sosyal, hukuksal ve finansal düzeyde teşvik ve destekleme politikaları üretildi. Hatta tüm esnaf, sosyo-ekonomik ve toplumsal olaylarda başat rol üstlendi. Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli iktisadi problemlerinden biri olan iaşe meselesinde de ittihatçıların kontrolündeki esnaflara önemli vazifeler verildi. Bu süreçte Müslüman Türk esnafı sermaye birikim sürecine hızla entegre edildi. Nitekim esnaflar, savaş ekonomisinin iklimi içerisinde adeta birer hazır kuvvet konumuna geldi. Bununla beraber savaş ortamında harb zengini bir zümre ortaya çıkarken, bu girişimi engelleme çabaları başarısız oldu. Bu çalışmada, İttihat ve Terakki döneminde kritik vazifeler üstlenen ve iktisadi bağımsızlığın tesis edilmesinde aksiyoner bir rol üstlenen esnaf ve esnaf cemiyetleri; arşiv belgeleri, zabıt cerideleri ve süreli yayınlar ışığında tetkik edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *İttihat ve Terakki, İktisat, Milli İktisat, Esnaf Cemiyetleri*

*Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Öğrencisi, atomali@pau.edu.tr (http://orcid. org/0000-0002-9560-7723)

Abstract

The elites of Union and Progress, who ended to the potency of Abdulhamid II, had dreamed of a mutual The Ottoman Union by performing the 1908 Revolution. This desire led to the axis change of the Ottoman Empire, which was in a semi-colonial state, in a short time. The Union and Progress, which harmonized the economic policies with its ideological formation it would pursue in some sense, manage to achieve the union betwen these two notions. When the stage from period between 1908-1918 was viewed as holistic, economic policies surfaced, the unquestionable reality of economic indepence in the nation-building process emerged as an important argument. One of the most important instruments of this economic independence was the organization of tradesmen and tradesmen. Fundamentalist change and transformation during the Second Constitutional period accelerated with the loss of Thessaloniki after the Balkan War and the arrival of the headquarters in Istanbul. The Unionists, who saw trades societies as cornerstones in the execution of economic policies, effectively used the trades card against non-Muslim tradespeople. The lack of advanced industrial capacity of the state in the revival of economic life necessitated the promotion of trades and trades societies. For this purpose, incentive and support policies were produced at the individual, social, legal and financial level. İn fact, all tradesmen played a significant role in socio-economic and social events. Important jobs were given to tradesmen under the control of unionists in the case of provisionalism, which was one of the most serious financial troubles of the First World War. Muslim Turkish traders were quickly integrated into the capital accumulation process as a result of this process. In fact, in the climate of the war economy, tradesmen have almost become ready forces. At the same time, while a war-rich group emerged in the war environment, efforts to prevent this attempt were unsuccessful. In this study, tradesmen and tradesmen societies, which held critical missions during the Union and Progress period and held an actionary role in establishing economic independence, in the light of archival records, parliamentary journals and periodicals, will be investigated.

Keywords: *Turkey, One-Party Period, Republican People's Party, Third and Seventh Congress.*

Giriş

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılda yaşanan ekonomik ve siyasi sorunlar, 1860'lardan itibaren kendini gösteren, gazete ve mecmualarda bir fikir akımı oluşturan ve Fransız Devrimi'nden etkilenen Yeni Osmanlılar hareketini doğurdu. Daha sonra ise bu akımın bir uzantısı olarak görülebilecek genç, Türkçü, burjuva ve yönetici sınıfına mensup bir grup Jön Türk'ün "Bu devlet nasıl kurtulur?" sorunsalı üzerinde, Osmanlı askeri-siyasi elitleri düşün dünyasını yeniden şekillendirdi ve örgütlü bir muhalefet hareketi ortaya çıktı. Bu hareket, 1908 Devrimini gerçekleştirerek II. Abdülhamid istibdadına son verdi ve tüm Osmanlı tebaasına hürriyet ve eşitlik vaat etti. Ayrıca ikinci sınıfa itilmiş esnaf ve zanaatkâr ile ortak paydada birleşmeyi temel gayeleri arasına koydu. En nihayetinde XX. yüzyılın ilk çeyreği; meşruti monarşinin kurulduğu, hükümetin yalnızca halk tarafından seçilmiş bir meclise karşı sorumluğu olduğu ve mutlakıyetçi monarşiye hizmet eden sivil ve askeri bürokrasi gücünün siyasal süreçten dışlanmaya çalışıldığı bir dönemin başlangıcı olarak görüldü. Bu modernleşme iktidarının arkasında ise 1908-1913 arası dönemde Türk siyasi literatürüne kattıkları "denetleme", 1913-1918 arasında da tam iktidar dönemiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti, başat rol üstlendi.

Liberal yöndeki Jön Türk hareketi, deyim yerindeyse klasik Osmanlı devlet geleneğine başkaldırıyı simgeliyordu. Osmanlı devlet geleneğine baş kaldıran Jön Türk hareketinin devrim ertesinde takip edeceği iki seçeneği vardı. İlki, Prens Sabahattin gibi toplumbilimi ekseninde sorunlara çözüm arayan ve muhafazakâr bir düşünür olan Le Play'i[1] izleyerek "*Teşebbüs-i Şahsi ve* Âdem-*i Merkeziyet*" görüşünü benimseyen kesim, ikincisi ise; klasik iktisattan esinlenerek, devletin iktisadi yaşamın dışında kalmasını, serbest bir ekonomik politika izlemeyi ve uygulamayı ayrıca yabancı sermayeyi teşvik etmeyi[2] savunan Cavid Bey[3] ve çevresiydi. Cavid Bey'in hareket noktası iktisattı ve ferdiyetçiliği ön plana alıyor konjonktürel olarak takip ettiği teori daha çağdaş bir nitelik taşıyordu. Bu hususta II. Meşrutiyetle birlikte yönetimsel idare anlayışının yanında iktisadi idare anlayışında da bir evrilmenin yaşandığını söylememiz çok mümkündür. Çünkü İttihat ve Terakki'nin siyasi yönü bir kenara bırakılırsa, en açık gözlenebildiği alanlardan biri iktisadi politikalarıydı. Ayrıca klasik Osmanlı Devleti için ana yörünge maliye iken, 1908 Devrimiyle birlikte iktisat ön safta yer almaya başlamıştı. Ayrıca mali devlet yerine iktisadi devlet görüşünün[4] daha kristalize hale geldiği de aşikârdır.

Nihai olarak 1908 Devrimi'nin meydana çıkardığı liberal iktisadi ortamla ve eşit şartlarda rekabet edemeyen bir orta sınıf ticaret erbabı ayyuka çıkarken, gayrimüslim unsurların

1 Le Play ve Prens Sabahattin'in düşünsel alt yapısı ile fikri ilişkileri hakkında bakınız. Hilmi Ozan Özavcı, "Prens Sabahattin'in Fikri Kaynakları: Le Play ve Toplum Bilim", *Doğu Batı*, No.41, Temmuz 2011, ss.231-254.

2 Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s.3., Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, Ankara 2001, s.419.

3 Mehmet Cavid Bey, 1875'te Selanik'te doğdu. Dönme camiasından tüccar Recep Naim Efendi'nin oğludur. Hüseyin Cahit'in Mülkiye'den sınıf arkadaşıdır. 1902'ye kadar devlet memurluğu yapmış, 1906'da Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne katılmıştır. 1908 ve 1912'de Selanik'ten, 1914'te Çanakkale'den mebus seçilmiştir. Pek çok kez maliye ve nafia nazırlığı yapmış, 1914'te Osmanlı'nın savaşa girmesine karşı olmuştur. İT'nin mali politikalarının belirlenmesinde de önemli rol oynamıştır. 1917'de Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'nın kuruluşunu gerçekleştirmiş, 1918'de Enver, Cemal ve Talat Paşaların ülkeyi terk etmesiyle beraber nazırlıktan ayrılmıştır. Selim İlkin, "Cavid Bey, Mehmed", *DİA*, C.7, İstanbul 1993, s.175-176., Erij Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s.83.

4 Zafer Toprak, *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950), Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s.2.

ve yabancı sermayenin etkinliğini arttırması, Müslüman-Türk esnafının zayıf ve kırılgan yapısından kaynaklanmaktadır. İttihat ve Terakki'nin Osmanlıcılıktan Tük Milliyetçiliğine doğru yaptığı ideolojik geçişteki gerekçeler (Balkan ve Cihan Harbinin ideolojik etkileri istisna tutulursa) bu minvalde değerlendirilmelidir. Bu bağlamda çalışmanın amacı; tarihi kökenleri Türk-İslâm devletlerine kadar uzanan[5] ve İttihat ve Terakki ile merkez konumuna alınan esnaf ve esnaf cemiyetlerinin, 1908-1918 arası dönemde ne ölçüde işlevsellik kazandığı ve faaliyetlerini niteliksel olarak tahlil etmektir. Ayrıca İttihat ve Terakki'nin 1914-1918 arası dönemde hayata geçirmeye çalıştığı "Milli İktisat" pratiklerinde bir vasıta olan esnafların toplumsal yansımaları ile II. Meşrutiyetle beraber örgütlü bir yapıya dönüştürülen esnaf gruplarının İttihat ve Terakki ekseninde üstlendiği rol irdelenmeye çalışılacaktır.

1. Esnaf Kavramı ve Osmanlı'daki Serüveni

Osmanlı'da el sanatlarıyla meşgul olan, geçimlerini mal ve hizmet üretimindeki ticari münasebetler vasıtasıyla sağlayan grubun[6] adına "esnaf" denmektedir. Bu tanımı dar anlamda kabul etmek mümkündür. Daha geniş manada ise; kent ve kasabalarda mal ve hizmet imalatıyla ilgili herhangi bir iş kolunun belirli bir alanında uzmanlaşmış olarak faaliyet yürüten genel mesleki yapılanma ya da örgütlenme biçimidir.[7] Türk Ticaret Kanununa göre, "kendisini geçindirebilecek kadar emeğe dayalı bir kazancı ve sınırlı bir sermayesi olan kişiler" olarak tanımlanmaktadır. Esnaflık ise, üreticilerin uğraştıkları iş kollarına göre sınıflandırılmasıdır.[8] Köylünün yanında hem devlet geliri, hem ekonomi hem de askeri güç bakımından ikinci derecede önemli olan sınıf, "esnaf sınıfı" olarak nitelendirilir. Fakat bu terkip kendi içinde paradoksal bir çıkmaza işaret etmektedir. Şöyle ki, esnaf kavramı sınıf kelimesinin çoğulu olmakla beraber yorgancı, bakırcı, çiftçi vb. gibi sanatkâr ve zanaatkâr ile dükkâncık ve ticaretle geçinen "sınıfa"[9] denilmektedir. Bugün sınıf sözcüğü Avrupa dillerindeki "class" kelimesinin karşılığı olarak kullanılsa da bu sözcük hem Arapçada hem de Türkçe de bu anlama gelmektedir. Fakat bu sözcüğün Osmanlı Devleti'nde bir de teknik anlamı vardır ki o da lonca'dır. Aslında lonca kelimesi de İtalyanca "*loggia*"dan türemiştir ve Osmanlıda karşılığı "oda"dır. Görüldüğü gibi değişim-dönüşüm hareketinin toplum tabanındaki yansımaları, sözcüklerin de kavramsal ve etimolojik yelpazede yaşadığı evrilmeye karşılık gelmektedir. Bu ayrımın ve kullanımın kuvvetle muhtemel sebebi, XVIII. yüzyılda Müslüman olan zanaatçılarla Müslüman olmayan zanaatçıların toplanma yerlerini ayırmaları ve ikinci gruptakilerin kendi toplanma yerlerine lonca demeye başlamasıdır. Yani başlangıçta yer alan lonca, bugünkü anlamında lonca değil, lonca üyelerinin odası anlamındadır.[10] Sonuç itibariyle esnaf sözcüğü, lonca demek olan sınıf sözcüğünün çoğuludur.

5 Ahmet Kal'a, "Esnaf", *DİA*, C.11, Ankara 1995, s.423.

6 *A.g.e.*, s.423-424.

7 Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000, s.289.

8 Okan Ceylan, "İstanbul Esnaf Cemiyeti", *Atatürk Ansiklopedisi*, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/istanbul-esnaf-cemiyeti/ (Erişim Tarihi: 24.11.2021)

9 Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Şifa Yayınları, (Yay. Haz. Fazılhak Nergiz ve Aziz Ençakar), İstanbul 2012, s.122.

10 Zaman içerisinde kelimelerin günlük kullanımları bir evrilme yaşanmakta, günümüzdeki kullanımları ile bazı temel farklılık ve değişiklikler göstermektedir. Konumuz itibariyle esnafla ilgili bir iki sözcük daha mevcuttur ki buradaki değişme lonca teşkilatının çöküşünü göstermesi bakımından önemlidir. Örneğin "kerhane" sözcüğü vaktiyle iş yeri, atölye demekti. Bu gün kerhanelerde (umumhane ya da genelev) çalışan kadınlara da "sermaye" denirdi. Bu sözcük aslında ekonomik bir sözcük yani kapital demektir. "Herif" de aslında usta, kalifiye zanaatçı demekti. Bugünkü manası ise, saygın bir anlamda kullanılmamaktadır. Buradan esnaf ve zanaatın düşüşe geçmesiyle birlikte onlarla ilgili sözcüklerin de düşkün hale geldiği söylenebilir. Bkz. Niyazi Berkes, *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi*, Gerçek Yayınları, C.1, İstanbul 1976, s.74-75., Sami, *a.g.e.*, s.122.

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde kristalize olan heterojen yapıdaki İttihat ve Terakki'nin, esnaf ve esnaf cemiyetleri minvalinde faaliyetlerine değinilmeden önce konu hakkında kavramsal bir çerçeve çizmek gereklidir. İçeriğin derinliğinin yanında kavramsal bütünlüğün sağlanabilmesi için XX. yüzyıla kadar gelişim evrelerine temel meseleler üzerinden bakabiliriz.

Kökenleri Türk-İslâm devletlerine kadar uzanan esnaf örgütlenmesinin yapılanma aşamasında iki önemli kurum bulunmaktadır. Bunlar İslâmi esaslara bağlı ve tasavvufi mahiyette olan fütüvvet ile kuruculuğunu Ahi Evran'ın yaptığı bilinen Ahilik kurumudur. Osmanlı'nın kuruluşundan bu yana ahilik yapılanması ile esnaf teşkilatı arasında organik bir bağ mevcuttur. Osmanlı esnafının tutum ve davranışlarının yanında şehir ve kasabalardaki sosyal yaşamı nizama sokan da fütüvvet ve ahilik kültürü/teşkilatıdır. Anadolu'da Selçuklulardan bir miras olarak kalan ahilik teşkilatı, örgütlenme ihtiyacı duyan meslek sahibi kişilerden oluşmaktaydı.[11] Ayrıca fütüvvet ve ahi teşkilatı, esnaf örgütlerinin dini-iktisadi bir yapı şeklinde ortaya çıktığını göstermekteydi.[12] Zaman içerisinde bu meslek örgütleri lonca adıyla anılmaya başlansa da bu adlandırmaya tam olarak hangi yıl geçildiği bilinmemektedir. XVIII. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlandığı görülen lonca kavramı öz itibariyle ahiliğin bir dönüşümü olarak görünmemektedir. Bu hususta Genç; "loncalar aslında esnaf örgütlenmesinin genel kurulu ve bu kurulun bir araya geldiği yerden başka bir şey değildir" ifadesini kullanmaktadır.[13] Fakat loncalar devlet adına halktan vergi toplayarak üretim üzerinde doğrudan söz sahibi de olmuşlardır. Bu doğrultuda esnaf kültürünün loncalar ile kurumsal çerçevesini belirlediği[14] söylenebilir.

Öte yandan devlet, esnaf örgütlenmesini her daim kontrolü altında tutma arzusunda olmuş ve özellikle üretici unsurların tekelci bir zihniyetle devlete karşı olması fikri devleti tedirgin etmişti. Onun içindir ki, devlet iki önemli meseleyi dert edinmişti. İlki, çiftçiyi düzene sokmak, ikincisi ise, endüstriyi/üretimi kontrol altına almak. Esnaflar ise içlerinde güçlü bir dayanışma ruhu (bu inanç, II. Meşrutiyetle birlikte bazı Osmanlı aydınlarında solidarist/tesanütçü bir anlayışa bürünecektir) olduğu için, bünyelerinde farklı fikir ve akımları muhafaza ediyorlardı. Hatta devletin ekonomi üzerindeki otokontrolünü kendilerini sömürdüğüne inanıyorlardı. Zanaatçılar arasında devletin hoş karşılamayacağı ve tekelci devlet otoritesini istemeyen tasavvufi akımlar da bu durumdan besleniyordu.[15]

Osmanlı Devleti'nde esnaf, şehir hayatının en önemli unsurlarındandı. XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı kent esnafı, geleneksel yapıdaki lonca sistemini muhafaza etmekteydi.[16] Lonca sistemi, esnafın birbiriyle ilişkilerini düzenlemesinin yanında, esnafın devletle olan münasebetlerini yürüten bir kuruluş olarak da görev yapıyordu. Her esnaf örgütünün başında kethüda (ya da şeyh) adıyla anılan ve seçimle göreve getirilen temsilciler bulunmaktaydı. Seçimle iş başına getirilen kethüdalar, ölene kadar o görevinin başında

11 Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s.35-41.

12 Ali Gökhan Gölçek ve Altuğ Murat Köktaş, "Ekonomik ve Hukuki Yönleriyle Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiyesi'ne Esnaf Kavramı", *IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu 26-28 Nisan 2017*, Niğde, s.84.

13 Genç, *a.g.e*., s.302.

14 Gölçek ve Köktaş, *a.g.b*., s.86.

15 Berkes, *a.g.e*., s.76-78.

16 Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Yerel Yönetim Metinleri XVI: Esnaf Cemiyetleri Hakkında Talimat", Çağdaş Yerel Yönetimler, Cilt 8, S. l (Ocak 1999) s.126.

kalır,[17] tutum ve davranışları hem esnaf hem de toplum tarafından kabul gören kurallar dışına çıkarsa görevden alınırlardı.[18] Bunların dışında yönetici olarak *kadı, muhtesip, nakip ve ehl-i vukuf* isimli kişiler de yer alırdı. Kethüda'nın yardımcılığı görevini *yiğitbaşı* üstlenir, esnaflar arasındaki problemlerin ilk çözüm mercileri olurlardı. *Ehl-i Vukuf* ise günümüzde bilirkişi olarak görev yapan kişinin statüsünde olup, fiyat tespitinde kritik roller üstlenirdi.[19] Fiyat ya da diğer mevcut düzenlemelere aykırı hareket eden esnafa; dayak, para cezası, dükkânı kapatma, hapis ve teşhir gibi bir takım cezalar verebilirdi. Bu hususta ilginç ve dikkat çekici örneklere rastlamak mümkündür.[20]

Diğer taraftan geleneksel lonca yapısı çerçevesinde üretim yapan şehir esnafı, iç tüketimi anca karşılayabilmekteydi. Avrupa'da meydana gelen sanayi devrimi ve hızla gelişen endüstri ile ucuz ve bol mal akışının başlaması, geleneksel üretim yapan Osmanlı esnaf ve zanaatkârını Avrupa ile rekabet etme konusunda zor durumda bıraktı. İthal malların rekabetinden ilk olarak liman kentleri nasibini almış, daha sonra bu etki tüm Anadolu'ya yayılmıştı. Başta dokumacılık ve tekstil sektörü olmak üzere loncalara bağlı esnaflar içten içe çökmeye başlamıştı. Kırılma noktası ise, İngiltere ile imzalanan Balta Limanı Ticaret Antlaşması oldu. Bu durumun önüne geçebilmek, Osmanlı esnaf ve zanaatkârlarını korumak için İstanbul merkezli şirketler kurulmak suretiyle bir takım korumacı tedbirler alınmak istendi fakat başarıya ulaşılamadı.[21] Tanzimat ve Islahat Fermanları ise Batı tarzı bir reform hareketinin köklü başlangıçları olarak görüldü. Bu fermanlarla oluşan bir beklenti de Batı'da oluşturulacak bir güvenle mevcut mali bunalımdan onlardan alınacak borçlarla atlatılması, yerli esnafın bir nebze rahatlatılmasıydı. Bu yönde bazı yeni düzenlemelere gidildi ve esnafın teşkilatlanabilmesi adına 1880'de İstanbul Ticaret Odası açıldı.[22] Fakat bu yenilenme ve değişim de istenilen sonucu vermedi. Osmanlı Batı kapitalizmine bağımlı ve yarı sömürge durumuna düştü. II. Abdülhamid'in Kanun-i Esasiyi ilanı da mali yönden en sıkıntılı bir evreye rastlamıştı. Öyle ki Avrupa'ya olan borçların anaparaları bir yana faizlerini ödemede dahi ciddi güçlükler çekiliyordu.[23] Nihayetinde devletin maliyesi çöktü (1875) ve Duyun-u Umumiye İdaresi (1881) tesis edildi. Bu çöküşü engellemeye yönelik ekonomik ve milli refleksler ise, II. Meşrutiyet'ten sonra mümkün olacaktı. Devlet, İttihat ve Terakki'nin girişimleriyle anayasal bir parlamenter sisteme dönüşürken, ekonomide ise Müslüman bir burjuvazi tesis etmeye yönelik iktisat politikalarına yönelecekti.

17 Kethüdaların görevleri için bkz. Bayram Nazır, *Dersaadet'te Ticaret*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2011, s.49.

18 Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, s.123.

19 Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014, s.433-434.

20 Bu konuda özellikle zaruri gıda maddelerinin imali ve satışı konularında müsamaha gösterilmiyor şiddetli cezalar veriliyordu. Misal vermek gerekirse, İstanbul kadısına hitaben yazılan fermanda, karaborsa fiyatından satış yapan bakkal esnafından birisinin diğer esnafa ibret olması için dükkânın önünde asılması emredilmişti. Aynı şekilde sadrazamın bizzat "tebdil-i kıyafet" ile yaptığı teftiş sırasında fırıncının ekmekleri iyi pişirmediğini tespit etmesi üzerine, fırıncının kulağından dükkânı önüne çakılması emredilmiştir. Bunun dışında usulsüzlük yapan esnafa kale hapsi ve kürek cezaları da sıkça verilmiştir. Bkz. Salih Aynural, "XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı Esnafında Üretim Anlayışı ve Organizasyonu", İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası, C.46, S.0, 1988, s.361-362.

21 Seyitdanlıoğlu, *a.g.m.*, s.127.

22 II. Meşrutiyet döneminde Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi yayınlanana kadar esnaf işleri, önce kadılıklar daha sonra ise ihtisap ağalıkları, kahyalıklar ve kethüdalar tarafından idare edilmeye devam etti. Ceylan, *a.g.m*. https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/istanbul-esnaf-cemiyeti/

23 Hüseyin Yücel, *Cumhuriyet Ekonomisinin Kuruluşu ve Gelişimi*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara 2017, s.25-30.

2. **Esnaf Cemiyetleri'nin Kuruluşu ve Hukuki Çerçevesi**

II. Meşrutiyet liberalizmi, Tanzimat'tan beri devam eden Müslüman-gayrimüslim ayrımını iyice derinleştirmişti. Ortaya çıkan iktisadi liberalizm, ekonomide uzun süredir faaliyette bulunan gayrimüslim unsurları daha da güçlü kılmış geleneksel Osmanlı esnaf ve zanaatkârı rekabet kültüründen yoksun kalmış ve iyice yoksullaşmıştı. Değişim süreci daha XIX. yüzyıl başlarında lonca teşkilatının çözülmesiyle başlamıştı. Bir çeşit sosyo-ekonomik dayanışma örgütü olan loncaların II. Meşrutiyet'in ilanı ertesinde kaldırılışı, iktisadi liberalizme ortam hazırlarken, usta-kalfa-çırak anlayışıyla yaşamını sürdüren Müslüman küçük esnafa yıkıcı bir darbe olmuştu.[24] Diğer yandan Meşrutiyet'in ilanı arifesinde esnaf gruplarının o kadar da dağınık ve örgütsüz olmadığı bir açıdan ileri sürülebilir. Şöyle ki 1908 Devrimi'ni doğuran temel gerekçeler arasında görülen vergi ayaklanmaları toplumsal mobilizasyonun esnaflar üzerindeki etkileri bakımından önemli birer modeldir. Yerel ve merkezi gücü tehdit edecek bir düzeye ulaşan bu ayaklanmalara şu misaller verilebilir. 1906'da patlak veren en önemli olayların başında; şahıslardan alınacak şahsi vergi, hayvanlar üzerinden alınacak *hayvanat-ı ehliye vergisi* adında iki yeni verginin yürülüğe girmesi geliyordu. Zira ayaklanma öncesinde ticaret durmuş, açlık baş göstermişti. Şubat 1906'da Erzurum'da başlayan ayaklanmada bölge halkı valiye bir dilekçe yazarak artık İstanbul'a para göndermeyeceklerini ve vergilerden muaf tutulmak istediklerini bildirerek 14 Mart'ta toplanmışlardı. Erzurum'un önde gelen esnafları ile İttihat ve Terakki'nin yerel üyelerinden oluşan ve kendilerine "*Can Veren*" şeklinde isimlendiren bu yapılanma, merkezi otoritenin yerel liderlerine karşı radikal bir eylem başlatma kararı alarak[25] devrim öncesi birlikteliği de simgelemiş oluyorlardı. Bu bakımdan II. Meşrutiyet, toplumsal tabakaların belirginleştiği bir evre oldu. Öyle ki serbest pazar ve ekonomik ilişkiler kimi çatışmaları gün yüzüne çıkarırken bu çatışma ortamı dinsel ya da etnik kimlik düzeyine ulaştı. Nitekim İttihat ve Terakki'nin Milliyetçilik ideolojisi[26] böyle bir ortamda filizlendi. Başka bir ifadeyle 1908 Devrimiyle beraber ortaya çıkan fikir ortamından beslenen Türk Milliyetçiliği, iktisadi liberalizme bir tepki olarak ortaya çıktı.

Anadolu başta olmak üzere çeşitli bölgelerde yaşanan toplumsal gelişmeler neticesinde İttihatçıların desteğini alan esnaf örgütü, İstanbul'da önemli bir konum kazandı. Fakat İstanbul Ticaret Odası'nın da en büyük rakibi durumundaydı. Ticaret Odası'na[27] kayıtlı tüccarların çoğunluğu gayrimüslim, esnaf ise Müslüman'dı. Balkan yenilgisinin de etkisiyle İttihat ve Terakki giderek türdeş bir yapıya bürünmeye, Müslümanlığı ise bir savunma vasıtası olarak benimsemeye başladı. Bu dönemde dini tabanı yaygın ve kuvvetli olan esnafa daha da ağırlık ve destek verme eğilimleri görüldü. Hatta öyle ki, atamaların çoğu

24 Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat*., s.9.

25 Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s.44-50., Halil Akkurt, "Anadolu'da İttihat ve Terakki Cemiyeti (1906-1912): Genel Bir Çerçeve", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.14, S.2, s.287.

26 Türk Milliyetçiliğinin fikri temellerinin ve bu ideolojini savunucularının önemli bir kısmının devletin uzak köşelerindeki Türk bölgelerinden geldikleri ve milliyetçi formasyonlarını genellikle Avrupa'da edindikleri belirtilmelidir. Anadolu'yu çok iyi bilmeseler de Müslüman Türklerin en sadık grup olduğu İttihat ve Terakki tarafından tespit edilmiş, daha sonra azınlıkları dışarıda bırak bir Türk milliyetçiliği politikasına takip edilmiştir. Bkz. Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s.81-82.

27 İç ve dış ticaretin gelişme hızına yön veren ticaret odalarının teşkili Abdülaziz devrinde gündeme gelmiştir. İlk olarak yabancı ticaret odaları kurulmuş, yerli ticarete erbabını örgütleyen Dersaadet Ticaret Odası ancak 1882'de faaliyete geçebilmiştir. Bu odaların sayıları kısa sürede artmış, 1908 Devrimi sonrası ticaret odalarının sayısı 157 olmuştur. Vilayet, sancak ve kaza merkezlerinde kurulan ticaret odaları için bkz. Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat.,* s.103.

esnaf kesimin istediği ya da onların içinden kişilerce tayin edilmeye başlanmıştı. Ülke ekonomisi dışa kapalı oldukça esnafın ağırlığı artıyor, güçlenen esnaf iktidarı daha da berraklaşmaya başlıyordu.[28] Öte yandan bu gelişmeler İttihatçıların esnafa teslim olduğu anlamına gelmiyor, ordu da önemli bir faktör olarak görülüyordu. İttihat ve Terakki için temel kaygı, esnafı düzenli bir güç haline getirebilmekti. Diğer bir ifadeyle esnafı denetleyebilmek, ona çekin düzen vererek yasal bir tabana oturtmaktı. Yani çağdaş bir görünüm kazandırmaktı. Zaten 1908 Devrimi sonrası esnaf cemiyetlerinin başına ittihatçı kâhyalar getiriliyor, "fırka fedaileri" esnaf örgütlerinden seçiliyordu. İttihatçı zümre, ulusal kimliğe yöneldiği oranda esnafla da bütünleşme içine giriyordu. Diğer taraftan dönemin toplumsal ve ekonomik sorunlarına eğilen ve aydın bir din adamı olan Hacı Süleyman Efendi tarafından Mebusan Meclisi'ne verilen önergelerden birinde, fütüvvet ilkelerinin dönemin şartlarına uygun bir şekilde esnaf yaşamına tatbik edilmesi savunuluyordu.[29]

II. Meşrutiyet sonrası toplumsal dinamizmin oluşturulmasında, farklı fikir akımlarının canlandırılması ve bunların toplumsal değerler yönünde fayda sağlaması, kişi ve grupların örf, adet ve geleneklerini tahakküm altında olmadan sürdürebilmeleri açısından oldukça kritikti. Bu açıdan II. Meşrutiyetin getirdiği özgürlük iklimi, kendilerine kurumsal bir kimlik kazandırması bakımından dernek ve cemiyetlerin kendiliğinden kuruluş şartlarını doğurmuştu. Bu bilinçle ilk olarak 16 Ağustos 1909'da *Cemiyetler Kanunu* oluşturuldu.[30] İttihat ve Terakki'nin girişimiyle 1901 tarihli Fransız dernekler kanunu model alınarak hazırlanan bu kanun[31] 19 maddeden oluşmaktaydı ve 1938'e kadar yürürlükte kalacaktı. Böylelikle II. Meşrutiyet sonrası kurulacak derneklerin yasal dayanağı oluşturulmuş, resmi hüviyeti kazandırılmış oldu. Bu dönemde kurulan cemiyetler, kendi içinde siyasal, kültürel, düşünsel, inanç ve iktisadi-mesleki gibi kategorilere ayrılmıştı.[32] Esnaf Cemiyetleri de mesleki-iktisadi başlık altında yer alan dernek ve cemiyetlerden sayılmıştı. Cemiyetler Kanunu'nun çıkarılmasından sonra esnaf cemiyetlerinin bir düzene sokulması için harekete geçilerek 1909, 1910, 1912 ve 1915 yıllarında bir dizi talimatnameler yayınlandı.[33] Bunlardan ilki, Cemiyetler Kanunu'nun yürürlüğe girdiği yıl yayınlanan 1909 talimatnamesiydi. Bu talimatname ile esnaf üzerinde nüfuz oluşturarak üretim ve tüketim faaliyetlerinin büyük bir bölümünü kendi nüfuzu için kullanan esnaf kethüdalıkları kaldırılmış oldu. Fakat bu karara karşı çıkan ve esnaf üzerindeki gücünü kaybetmek istemeyen kethüdalar, Meclis-i Mebusan'a bir dilekçe ile başvurdular. Meclis-i Mebusan Sadaret Merkezi'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen vesikaya göre ise, kethüdaların lağvedilmesinin bir kanuna bağlanması ve bu kanun çıkarılana kadar kethüdaların ilgasının ertelenmesine karar verildi.[34]

Diğer taraftan esnaf teşkilatlanmasında lonca geleneği uygulamalarının henüz tam olarak terk edilmediği, kethüdaların görevleri ve güçlerinin de esnaf üzerinde halen sürmekte olduğu görülmekteydi. Öyle ki, yeni kurulan esnaf cemiyetleri isimlerini lonca

28 Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat.,* s.11.

29 Sadi Borak, *Hacı Süleyman Efendi*, İtimat Basımevi, İstanbul 1974, s.52-53.

30 Erdal İnce, "Osmanlı Devleti'nde Esnaf Teşkilatı ve İkinci Meşrutiyet Döneminde Esnafa Yönelik Teşvik Politikaları", *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi),* İzmir 2020, s.161-162.

31 Hüseyin Hatemi, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Derneklerin Gelişimi", *TCTA*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.201.

32 Zafer Toprak, "1909 Cemiyetler Kanunu", *TCTA*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.205-208.

33 İnce, *a.g.t*., s.164.

34 *BOA*, DH.MKT. 2841/10-1, 17 Cemaziyel evvel 1327 (6 Haziran 1909).

olarak bildirmeye devam etmekteydi. Ortaya çıkan bu karışıklığı ve düalizmi ortadan kaldırmak için uzun yıllar Osmanlı esnafını taşıyan lonca sistemi kaldırıldı ve 26 Şubat 1910 tarihli *Esnaf Cemiyetleri Hakkında Talimatname*[35] yayınlandı. Başlangıçta İstanbul için çıkarılan fakat 7 Mayıs 1912 tarihli kararla tüm ülke için geçerli olacak olan talimatname, her esnaf kolu için ayrı ayrı cemiyet kurabilme hakkı tanıyordu. Böylelikle yüzyılın başından beri çalışamaz durumda olan loncalar yerine Esnaf Cemiyetleri oluşturulmuş oldu.[36] Bu talimatname ile kethüdalıklar da tamamen kaldırıldı ve onların yerini "Cemiyet Reisi" aldı. Ayrıca esnaf, işçi ve zanaatkârların çalışma usulleri hukuki bir zemine oturtularak, Müslüman esnaf zümresi için hürriyetin ilanı meyvelerini vermeye başlamış oldu.

26 Şubat 1910 tarihli Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi, toplam 26 maddeden oluşuyordu. İlk yedi maddesi kuruluş, idari yapı ve seçimleri (1-7), sekiz ile on sekizinci maddeler arasında kalan hükümler işleyiş, faaliyet ve gerekli yasal izinleri (8-18), kalan maddeler ise hukuki süreç, cezalar ve davaları (19-26) kapsıyordu. Ortaya konan bu talimatnameye istinaden, önce esnafın kendi arasındaki anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulması daha sonra bir denetim mekanizması kurularak otokontrolün işlevlik kazanması tesis edildi. Ayrıca esnaf grubunun devletle olan münasebetleri modern bir merkezi yapılanmaya uygun hale getirilerek, devletle olan ilişkilerin cemiyet reisi vasıtasıyla yürütülmesi temel gaye olarak ortaya konmuş oldu. Bununla birlikte idari yönden de merkeziyetçi bir anlayış benimsenerek, ticarette serbestlik esası temel alındı.

Kethüdalıkların kaldırılması ve esnafların lonca yerine cemiyet kurmasına izin veren 1910 Talimatnamesi, sadece İstanbul ile sınırlı kalmıştı. Bu durum, İstanbul dışında kalan bölgelerde loncaların devam etmesi anlamını taşıyordu. Ayrıca kethüdalar da yine İstanbul dışındaki farklı şehirlerde görevlerine devam ediyorlardı. İlginçtir ki bir grup esnaf, lonca geleneğini sürdürmeye devam ediyor kurdukları örgütlerin adını cemiyet yerine lonca olarak belirliyordu. Ekonomik düzeyde ortaya çıkan sorunlara ve ticari hayatta iki başlılığa yol açan bu uygulamalara son vermek için 7 Mayıs 1912 tarihli üçüncü bir talimatname yayınlandı.[37] Bu talimatname ile kethüdalıklar artık tüm vilayetlerde kaldırılmış oldu. Ayrıca lonca adıyla hiçbir esnaf örgütü teşkilatlanamayacaktı. Yine bu talimat uyarınca kurulacak cemiyetler ile yerli esnaf, pazar ile buluşturulacak ve yeni esnaf kolları ortaya çıkacaktı. Loncaların etkisinden sıyrılan esnaflar artık ithal ürünlere karşı rekabet edebilecek düzeye gelecek ve bu tarzda imalat gerçekleştirebilecekti. Yine bu dönemde sadece belediyelerin denetleyebildiği cemiyetlerden bazı esnaf kollarını devlet, kendi hizmetine alabilecekti.[38]

7 Mayıs 1912 tarihli Esnaf Cemiyetleri Hakkında Talimat'da değişiklik yapılarak 29 Mart 1915 yeni bir talimat daha yayınlandı.[39] Bu talimata göre, her esnaf cemiyetine Şehremaneti tarafından bir yetkili atanacak, "*katib-i mesul*" olarak isimlendirilen bu kişiler, cemiyet ile belediyeler arasındaki ilişkilerden ve cemiyetin işleyişinden sorumlu

35 *BOA*, HR.HMŞ.İŞO, 81/13, 13 Şubat 1325 (26 Şubat 1910), *Düstur*, "Esnaf Cemiyetleri Hakkında Talimat", II. Tertip, C.2, 16 Safer 1328, (1910), s.123-127.

36 Bu talimatname ile kurulan 18 cemiyet ismi için bkz. İnce, *a.g.t.*, s.168.

37 *Düstur*, "Esnaf Cemiyetleri Hakkında Talimat", II. Tertip, C.4, 20 Cumâdellâ 1330 (1912), s.483-488.

38 1912 talimatnamesi doğrultusunda kurulan 23 esnaf cemiyeti için bkz. İnce, *a.g.t.*, s.170.

39 Düstur, "20 Cumâdelûlâ 1330 Tarihli Esnaf Cemiyetleri Hakkındaki Talimatın 6, 7, 12 ve 26. Maddelerini Muaddil İrade-i Seniyye", II. Tertip, Cilt 7, 13 Cumâdelûlâ 1333 (29 Mart 1915), s.540-541. Ayrıca bkz. *BOA*, BEO.4341/325556-2, 19 Rebiulâhir 1333 (6 Mart 1915). Bunun dışında mezkur talimatname üzerinde ilerleyen tarihlerde peyderpey tadilatlar devam etmiştir. *BOA*, DH.UMVM, 88/40-1, 27 Rebiulâhir 1333 (14 Mart 1915), *BOA*, BEO.4346/325935, 14 Cemaziyelevvel 1333 (30 Mart 1915).

olacaktı. Yapılan bu değişiklik ile Müslüman yerli esnaf ve zanaatkârın, yabancı sermayeye ve gayrimüslim tüccara karşı rekabet gücü artırılacaktı. Yine bu eksende 23 Ocak 1915'te Otelciler Cemiyeti, 11 Mayıs 1915'te de Çulha Esnafı Cemiyeti olarak iki esnaf cemiyeti daha kurulmuştu.[40]

Esnaf Cemiyetleri Talimatnameleri'nin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren üzerinde bir dizi tashihât (düzeltme), tadilat ve iyileştirmeler gerçekleştirilmiştir.[41] Daha öncede zikredildiği üzere talimat ilk olarak İstanbul için çıkarıldığı ve sonradan tüm ülkeyi kapsadığı için şehremanetinin işlevlerinin yanı sıra taşra örgütlerinin de sorumluluk ve vazifeleri tadilatlarla ilave edilmiş, bu düzeltmeler 1915'e kadar sürdürülmüştür.[42] Ayrıca 1910'dan Birinci Dünya Savaşı'na (1914) kadar İstanbul'da 51 esnaf cemiyeti teşkil edilmiş, 1915'te ise bu cemiyetlerin tümü İttihat ve Terakki'nin gayretleriyle Esnaf Cemiyeti çatısı altında bir araya getirilmiştir.[43]

3. **Esnaf'a Yönelik Teşvikler ve İttihatçı-Esnaf Bütünleşmesi**

1908 Devrimini gerçekleştiren İttihat ve Terakki, Müslüman olsun ya da olmasın tüm Osmanlı unsurlarını II. Abdülhamid *istibdadına* karşı ortak bir paydada birleştiren özgürlükçü bir başkaldırı hareketinin simgesi olmuş ve Osmanlı ulusçuluğunu amaçlamıştı. Fakat netice istenilen gibi olmamış ayrılıkçı akımlar giderek güç kazanmıştı. Öte yandan ekonominin liberalleşmesi Osmanlı ticaretini elinde bulunduran gayrimüslim ve yabancı tüccarların etkinliğini artırmış, Müslüman esnaf ve zanaatkâr ise bu durumdan olumsuz etkilenmişti. Liberalizmden koparak ulusçuluğa yöneliş bir takım baskı yöntemlerinin doğmasına yol açarken, 1908 *Tatil-i Eşgal Kanun-ı Muvakkatı*'yla[44] bir dizi kısıtlayıcı tedbirler yoluyla, grevlerin yasaklanması, gazetelerin kapatılması ve muhalefetin siyasal cinayetlerle susturulması gibi hadiseler giderek hat safhaya tırmanmıştı. Babıâli Baskınıyla neticelenen bu süreç,[45] İttihat ve Terakki'nin 1913 sonrası iktidarı tamamen denetimine

40 Ayrıca Müslüman Türk esnafını iktisadi gelişimini kamçılamak ve rekabet gücünü artırmak adına 27 Mart 1915'te Teşvik-i Sanayi Kanunu değiştirilmiş, yabancılara sınırlamalar getirilmiştir. Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki,* s.422-423., İnce, *a.g.t.,* s.172.

41 *Takvim-i Vekayi*, "Esnaf Cemiyetleri Hakkında 16 Safer 1328 Tarihli Talimat-ı Muadil Talimat", 3 Mayıs 1328 (1912), No.1127, s.4-6.

42 Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi üzerinde yapılan düzeltme ve tadilatlar genellikle esnafın ilerlemesi ve işlerini daha iyi yürütmesi için yapılmış olup, talimatnameler Bab-ı Ali hukuk müşavirliği tarafından da incelenmiştir. *BOA*, HR.HMŞ. İŞO,203/37, 7 Kanunievvel 1327 (20 Aralık 1911), *BOA*, DH.UMVM, 88/39-1, 26 Nisan 1330 (9 Mayıs 1914), *BOA*, DH.UMVM, 88/41-2, 16 Mart 1331 (29 Mart 1915).

43 Toprak, Türkiye'de Milli İktisat, s.417, 601-602. Okan Ceylan, 1910-1915 arası dönemde İstanbul'da 53 esnaf cemiyeti kurulduğunu ifade etmektedir. Cihan Harbi sonrasında ise İstanbul'da 43 esnaf cemiyetinin varlığına işaret eder. Ceylan, Ceylan, a.g.m. https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/istanbul-esnaf-cemiyeti/. Ayrıca 1916 yılında Kalaycı Esnafı Lonca Heyeti kurularak bu alanda örgütlenme devam etmiştir. Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, C:I, İkinci Meşrutiyet Dönemi, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1984, s.490-492.

44 Tatil-i Eşgal Kanun-ı Muvakkata'nın ardından yaklaşık bir yıl sonra asli kanun olarak yayımlanmış ve yürürlüğe sokulmuştur. *Düstur*, "Tatil-i Eşgal Kanunu", II. Tertip, C.1, 22 Receb 1327 (1909), s.433-436.

45 Siyasi cinayetler bu döneme damgasını vuran gelişmelerdendi. 1908 Devrimi sonrası Meclis-i Mebusan'ın açılmasına iki hafta kala II. Abdülhamid'in eski yaver ve hafiyesi olan İsmail Mahir Paşa, Harbiye'ye çağrıldığı sırada yolda asker kılıklı biri tarafından öldürülmüştü. Bu gelişme İT'ye mal edilebilecek ilk siyasal cinayetti. İT'nin bundan sonra ki üç faili meçhul siyasal cinayetinin kurbanları istibdat döneminin adamları değil, muhaliflerdi. Diğer cinayetler; Serbesti Gazetesi Hasan Fehmi Bey (1909), Sa-dayı Millet Gazetesi Yazarı Ahmet Samim Bey (1910) ve başka bir gazeteci Zeki Bey (1911)'dir. Ayrıca 1913 Bâb-ı Âli Baskını sonucu öldürülen Nazım Bey, 1913'te faili meçhul şekilde öldürülen Mahmut Şevket Paşa'yla beraber pek çok cinayet işlenmiştir. Bkz. Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s.161-162., Oğuz Kaan, "II. Meşrutiyet Dönemi Siyasal Gelişmelerinin Türk Demokrasi Tarihine Etkileri", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 10(1), 2021, s.345-368., Ömer Duman, "II. Meşrutiyete Tepkiler", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)* Erzurum 2008, s.69-73.

almasıyla sonuçlandı. Selefinin meydana getirdiği her türlü olumsuz havayı dağıtmayı hedefleyen İttihatçı elitler, iktisadi yaşamda küçük ölçekli Müslüman esnafı merkez konuma almaya başladı. Bu doğrultuda esnafa yönelik birtakım teşvik ve desteklerle hareket kabiliyetini artırmak istemiş lakin bunu kendi yöntemlerine göre gerçekleştirmişti. Bunu yaparken selefi II. Abdülhamid döneminde yapılan bazı uygulamaları da hızla terk etmeye başladı. Örneğin II. Abdülhamid döneminde saray ile iyi iş yapan ve görevlerinde önemli yararlılık gösteren esnafa verilen "*Saray-ı Hümayun Fornisörlüğü*" unvanı 1908 Devriminden kısa bir süre sonra uygulamadan kaldırıldı. II. Abdülhamid'in 31 Mart Hadisesi sebebiyle 27 Nisan 1909'da hâl edilmesine müteakip, Saray-ı Hümayun Fornisörlüğü unvanının verilmesi 7 Mayıs 1909'da terk edildi. 1909'dan itibaren bu unvana sahip olan esnaflar, dükkân kapılarında asılı olan levhalarını indirmek durumunda kaldı.[46] Bu husus esnafa yönelik olumsuz bir gelişme gibi görünse de gerçekleştirilen uygulamayı İttihatçıların ideolojik ve politik bir manevrası olarak görmek mümkündür. Diğer taraftan bu uygulama esnafın sosyo-kültürel konumunu etkilese de, doğrudan esnafa karşı alınmış bir kısıtlama ya da tedbir değil, Abdülhamid rejiminin izlerini silme girişimi olarak görmek kuvvetle muhtemeldir.

II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte hemen her alanda olduğu gibi iktisadi yaşamda da bir değişim ve dönüşüm gerçekleşmeye başladı. Esnafa yönelik bireysel, sosyal, kültürel ve ticaret alanlarında bir takım teşvikler ve kolaylıklar sağlandı ve esnafın iktisadi hayatla bütünleşmesi temel amaçlar arasında belirdi. Meşrutiyet'in ilanı ertesinde gerçekleştirilen destek ve teşvikler ekseninde esnafa yönelik ilk girişimlerden biri, kredi olanaklarının kolaylaştırılmasıydı. Lakin esnaf'ın kendini geliştirmesine imkân verecek kredi olanaklarının sağlanmasından önce, bankacılık faaliyetleri desteklenecekti. Çünkü Ziraat Bankası ve Emniyet sandıkları[47] Osmanlı sermayesini 1908'e kadar idare etmeye çalıştıysa da yeterli olmamış, bu nedenle 1908'e kadar bankacılık faaliyetleri yabancı sermayeli bankalar tarafından yürütülmüştü.[48] 1908 Devrimi sonrasında İttihatçılar tarafından, esnafın dükkânını açabilmesi, mal alabilmesi ve gayrimüslim esnafla rekabet edebilmesi için Ziraat Bankası bir vasıta olarak kullanılmış ve kredi kolaylıkları sağlanmıştı. Ayrıca kredi imkânlarını sadece dükkân açmak ve dükkânın niteliğini artırmakla sınırlı tutmayan İttihatçılar, yangın ve sel gibi sosyal afetlerde dükkânını ve ürününü kaybeden esnafa yönelik kredi imkânları sağlamış ve bunun için yine Ziraat Bankası görevlendirilmişti.[49]

Meşrutiyet'in ilanı ve Esnaf Talimatnameleri'nin yayınlanmasının ardından Meclis-i Mebusan'da esnaf ve zanaatkârları ilgilendiren bir takım meseleler üzerinden görüşmeler

46 Nesrin Kanberoğlu, "İttihat ve Terakki Cemiyeti-Osmanlı Hanedanı İlişkileri (1908-1914), *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler'de Akademik Araştırmalar I*, (Yakınçağ Tarihi Çalışmaları: içinde), Gece Kitaplığı, Ankara 2018, s.205-206.

47 II. Meşrutiyet'le birlikte İttihat ve Terakki, ulusal bankacılık girişimine de öncülük etti. Bu yıla kadar Mithat Paşa tarafından 1863'te Menafi Sandıkları adıyla kurulan Ziraat Bankası ve 1886'da kurulan Emniyet Sandığı dışında kalıcı bir varlık gösterebilen yerli banka olmamıştı. Osmanlı Bankası'nın yanısıra diğer bankalar da yabancı sermayeyle kurulmuştu. Bkz. Gülten Kazgan, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s.49.

48 1908-1914 yılları arasında Osmanlı'da kurulan ve şube açan yabancı sermayeli bankalar için bkz. İnce, *a.g.t.*, s.246-248.

49 İnce, *a.g.t.*, s.245-248. 1914 yılına kadar 1888 ve 1890 tarihli nizamnamelerle yönetilen Ziraat Bankası'nda Cihan Harbi öncesi geniş çaplı bir reform gerçekleştirildi. Bu amaçla yeni Ziraat Bankası Kanunu hazırlandı. 23 Nisan 1914'te yürürlüğe giren kanun-ı muvakkata ile yoksul köylünün kredi için başvurularını karşılamak ve zengin toprak sahiplerine uzun vadede borç vermek hedeflendi. 25 Mart 1916'da meclis'te onaylanıp yayımlanan Ziraat Bankası Kanunu, tarımsal kredi işlemlerinde teminat işlemlerini genişletmiş ve bir dizi değişiklik gerçekleştirilmişti. Bkz. Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, s.220-221.

sürdürüldüğü de takip edilebilmektedir. Örneğin, yurtdışına gidecek olan kişilerin pasaport çıkartması hususunda kefalet alınması yoğun bir şekilde tartışılmış, Dâhiliye Encümeni İsmail Sıtkı Bey, esnaf ve tüccarın önceden pasaport alırken pek çok zorluk ile karşı karşıya kaldığı hatta pasaport verilmediğinden dolayı memlekette kalarak Avrupa'ya gidemediği bu sebeple ticaretini memlekette yapmak zorunda bırakıldığını ifade etmiş ve şu öneriyle devam etmişti. "*Mezkûr zamanlarda bile memleket dışına çıkarılması izin verilmeyen esnafın memleketin iktisadi menfaatleri söz konusu olduğu böyle bir zamanda kefalet alınmadan izin verilmesinin mümkün olamayacağı ve bunun doğru olmadığı*"[50] yönündeydi. Ayrıca *Nüfus ve Mürur Pasaport Nizamnameleri* hususunda kaleme alınan layihaya (tasarı) göre, esnaf ve sanat erbabı olan kişilerin bağlı oldukları daireden getirecek oldukları ilmühaber kaydının daire-i belediye suretine uygun hale dönüştürüleceği[51] kabul edilerek idari taksimat netleştirilmişti. Yine bu bağlamda II. Meşrutiyet sonrası esnafa yönelik *Hüviyet Varakalarının* (kimlik belgesi) verilmesi de mühimdir. Meşrutiyetin ilanı sonrası esnafa yönelik hüviyet varakaları verilmeye başlanmış bu varakalarda, esnafın bağlı olduğu cemiyetin adı, üye numarası ve kendisi ile ilgili bilgiler yer almıştı. İlk olarak Şehremaneti tarafından verilen ve bunun karşılığında Şehremaneti'ye vergi ödeyen esnafın, daha sonra Şuray-*ı Devlet Tanzimat Dairesi* (Danıştay'a bağlı birim) tarafından verilen kararla artık vergi ödemesine gerek kalmadığı ve bu hizmetin ücretsiz yerine getirilmesi gerektiği karara bağlanmıştı. Bunun üzerine Şehremaneti, esnafa yönelik hüviyet varakalarından vergi almadan işlem yapmaya başlamıştı. Ayrıca belediyelerin de esnafa kimlik belgesi verilmesine karşılık olarak aldığı verginin yanlış olduğu ve belge düzenleme işlerinin Belediyelerin genel vazifelerini teşkil ettiği belirtilerek bu işlem için Belediyelerin vergi almasının doğru olmadığı bildirilmişti.[52]

Öte yandan İstanbul Şehremaneti'nin bir milyon yüz bin liralık istikraz (borç) içinde bulunduğu ve bu sebeple kaleme alınan düzenlemede esnafları da ilgilendiren ilginç bazı bilgiler yer almaktaydı. Şöyle ki, Şehremaneti'nin en önemli gelir kaynakları, tahsil edilen emlak vergisi ve asgari bir kısımla da gelir vergisine ait olmak üzere genellikle esnaf ve tüccardan alınan vergilerden oluşuyordu. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte emlak vergisi doğrudan hükümete bağlandığı için esnafların vergi gelirleri de devlet hazinesine alınmıştı. Bundan dolayı Şehremaneti ciddi anlamda zor duruma düşmüş, hükümet tarafından bazı tedbirler alınması istenmişti.[53] Anlaşılacağı üzere esnaf ve pek çok tacir grubunun başkent ve ülke ekonomisi üzerinde önemli etkiye sahip olduğu rahatlıkla söylenebileceği gibi Şehremaneti'yi bu kadar mali sıkıntıya sokacak nedenler arasında esnaf ve bağlı gruplardan alınan vergilerin II. Meşrutiyet sonrası hazineye alınması ve bunun bir gerekçe olarak gösterilmesi bir anlamda düşündürücüdür. İlk olarak bu borcun bir anda oluşmadığı, önceden gelen bir birikimin ve buna yol açan sosyo-ekonomik sebeplerin arkasında aramak gerektiği en mantıklı olasılık gibi durmaktadır. Diğer yandan İttihatçıların toplanan geliri kendi cemiyetine aktardığı ihtimali düşünülse de bu dönemde

50 *Meclisi Mebusan Zabıt Cerideleri* (Bundan sonra MMZC şeklinde gösterilecektir), D.1,C.2, İ.2, 15 Şubat 1325 (1910), s.529.

51 Nüfus ve Mürur Pasaport Layihası ile Pasaport Nizamnamesi görüşmeleri için bkz. *MMZC*, D.1, C.2, İ.2, 23 Şubat 1325 (1910). s.609-615.

52 İnce, *a.g.t.*, s.267-269.

53 Şehremanet'e ait 1.100.000 liralık borç hakkında hazırlanan layiha ve Şehremaneti İstikrazına Dair Layiha-i Kanuniye için bkz. *MMZC*, D.1, C.2, İ.2, 23 Şubat 1325 (1910), s.602-607.

denetleme iktidarında olan yani hükümete tam manasıyla sahip olamayan ittihatçıların böyle bir girişimde bulunacağı kanaatimce zayıf bir ihtimaldir.

Bu dönemde esnaf ve tüccarlara yönelik hemen her alanda görülen teşvik ve uygulamalar söz konusu olmuştu. İttihatçıların desteklediği ve ticari yaşamın lokomotifi olarak gördükleri esnaf cemiyetleri, farklı kollarda yaygınlaşma eğilimleri göstermekteydi. Kastamonu Mebusu İsmail Mahir Efendi'nin sağlık işlerine dair sunduğu on maddelik takririnde yer aldığı gibi esnaf ve tüccarların eczaneler ve ticarethaneler tesis etmeye teşvik ettirilmesi ve bu sayede devletin masraflarının bir nebze de olsa hafifletilmesi istenmişti. Kütahya Mebusu Ferit Bey ise meselenin Dâhiliye Nezareti'ne (İçişleri Bakanlığı) gönderilerek son kararın ve önemli noktaların nezaretçe karara bağlanmasını[54] istemiş, karar kabul edilerek Dâhiliye Nezareti'ne gönderilmiştir. II. Meşrutiyet sonrası meclis gündeminde yer alan konulardan bir diğeri de Saruhan Mebusu Şekip Bey'in, kadro dışında bırakılan *madurin-i siyasi* hakkındaki kanun teklifidir. II. Abdülhamid döneminde mesleğinden atılan ya da hapse mahkûm edilen memurların maaş bağlanması ya da tekrar mesleğine geri gelebilmeleri meselesi yoğun bir şekilde tartışılmıştı. Bu hususta İpek[55] Mebusu İbrahim Efendi, siyasi olarak mağduriyete uğradığı düşünülen memurin zümresinin, hapis ve firari sürelerinin düşürülerek hakları iade-i itibar yapılıyor ya da maaş bağlanıyorsa, en çok mağdur olan Anadolu'daki köylünün ve bilhassa İstanbul'da bulunan esnafın da bu haklardan yararlanması gerektiğini teklif etmişti.[56] Sermayesini kaybeden, yoksullaşan hatta şehirden sürülen esnafların durumu, müzakere sonunda yasa içinde yer almamış esnaflar bu haktan yararlanamamıştır.

Mezkûr dönem içerisinde giderek korporatif bir yapı kazanmaya başlayan esnaf cemiyetleri, ekonomik işlevselliğinin yanı sıra sosyo-kültürel etnikliklerde de yer alıyorlardı. Osmanlı ordu yapılanmasında orduda görevli askerlerin ihtiyaçlarını temin etmek için çeşitli kollardan bir kısım esnafın nöbetleşe ya da silahlı olarak sefere katıldığı ve aynı şekilde harbe çıkış, bayramlar ve düğünler gibi özel günlerde yapılan geçit törenlerinde birçok esnaf gruplarının yer aldığı da biliniyordu.[57] Bu bağlamda geçmiş ile gelecek arasındaki bağları koparmamak, dayanışmayı ve bilinçlenmeyi kuvvetlendirmek için ilk defa düzenlenen[58] İstanbul'un fethinin sene-i devriyesi törenlerine esnaf grupları da davet edilmişti. İttihat ve Terakki'nin yarı resmi yayın organı durumunda olan Tanin Gazetesi'nde bu törenler hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde düzenlenen ve dönemin Maarif Nezareti (Eğitim Bakanlığı) 4. Şube Müdürü Mehmed Ziya Bey'in denetiminde bulunan bir komisyon[59] tarafından tertip edilen "ihtifalin" (merasimin) başkanlığını İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerinden Bahriye

54 *MMZC*, D.1, C.2, İ.2, 17 Şubat 1325 (1910), s.571-572.

55 İpek, bugün Kosova'nın Kuzeybatısında yer alan yerleşim yeri.

56 *MMZC*, D.1, C.6, İ.3, 4 Mayıs 1327 (1911), s.589-598.

57 Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Cemiyetleri", İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası, C.41, S.1-4, s.43.

58 Günümüzde her yıl kutlanan İstanbul'un fethi etkinlikleri emsali pek çok hadise gibi modern dönemde ortaya çıkan ve bu yönüyle tipik bir "gelenek icadı" olarak düşünülmesi gereken hadiselerden biridir. Bu konuda devlet destekli ilk kutlama Balkan Savaşları sonrası ve Cihan Harbi öncesi 1914'de gerçekleştirilmiştir. Günler öncesinden duyurusu yapılan bu anma töreni, basın-yayın seferberliğini de beraberinde getirmiştir. Ali Şükrü Çoruk, "Bir Gelenek İcadı Olarak II. Meşrutiyet Dönemi'nde Gerçekleştirilen İstanbul'un Fethi Törenleri", *FSM İlmi Araştırmalar, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S.7 Bahar 2016, s. 80-81.

59 Diğer komisyon üyeleri için bkz. *Tanin*, "İhtifal İçin Çalışanlar", 31 Mayıs 1330 (1914), No.1966, s.2

Nazırı (Denizcilik Bakanı) Cemal Paşa üstlenmişti.[60] Törenin nasıl gerçekleşeceği hakkında günler öncesinden hazırlıklar yapılmış, törene katılması istenen esnaf grupları ise; Çiftçiler Derneği, Arabacılar, Manavcılar, Sütçüler, Sandalcılar, Kaldırımcılar, Hamallar, Dokumacılar, Müslüman Tüccar Cemiyeti, Rençberler Cemiyeti ve esnaflarıydı. İlginçtir ki, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamış olması törenleri aksatmamış ve 1915 yılında da törenler yapılmaya devam edilmişti. Tören alayı düzenlemelerinde Darülaceze mızıkası, İtfaiye mızıkası ve diğer cemiyetlerle aynı grupta yer alan esnaf cemiyetleri, törene davet edilen gruplar arasında yer alarak[61] sosyo-kültürel ve tarihi öneme sahip böyle büyük etkinliklerde yer almış ve pozisyonunu tayin etmişti.[62] Töreni koordine eden liderlerin İttihatçı olması bunda önemli bir etken olabileceği gibi esnaf ve esnaf cemiyetlerinin İttihat ve Terakki ile dirsek temasında bir örgüt olması bir başka sebep olarak görülebilir. Ayrıca İttihat ve Terakki'nin milli şuuru tesis etmeye çalışmasının bir tezahürü olarak düzenlenen bu organizasyonların içinde esnaf örgütlerinin yer alması ittihatçı-esnaf bütünleşmesinin bir başka boyutu olarak karşılanabilir.

II. Meşrutiyetle birlikte ittihatçıların ideolojik tutumlarıyla özdeşleştirilebilecek bir girişim olan yerli malı kullanımının yaygınlaştırılması ve bu minvalde yerli esnaftan alışveriş yapılmasının teşviki meselesi de önem arz etmektedir. Bu husus iki evre halinde incelenebilmektedir. İlk dönem, 1908-1913 arasında gerçekleştirilen tasarruf aracılığıyla yerli sermaye birikimi dönemidir. Yerli sermaye eksikliği sebebiyle gerçekleştirilemeyen alt yapı yatırımlarının dış sermaye yoluyla hayata geçirilerek tasarruf edilmesi ve böylece yerli sermayenin birikimi amaçlanmıştı. Bu tasarruf döneminde yerli esnaf ve üretici, rekabet gücünü kaybetmiş ve küçülmüştü. İkinci dönem ise, savaş dönemi olarak da adlandırılan 1914-1918 arası evrede siyasi, askeri ve ekonomik gelişmelerin yoğun yaşandığı, yabancı sermaye ile mücadele edilemeyeceğinin anlaşıldığı ve süratle milli unsurlara dönüş yapılarak Müslüman-Türk esnafının desteklenmesi gerçeğinin ortaya çıktığı dönemdi. Bilhassa bu dönemde Osmanlı içindeki yabancı unsurların kendi milliyetlerinin mensubu oldukları devletlere yardımda bulunduğu görülmektedir. Bunun üzerine Balkan Savaşları da dâhil olmak üzere savaş neticelerinin ortaya çıkardığı Milliyetçilik akımının da etkisiyle yerli sermayeye teşvik, yerli malı kullanımı ve yerli esnafa destek faaliyetleri dönemi başlamıştı.[63] Bu doğrultuda özellikle 1913 ve sonrası esnaf cemiyetlerinin etkinliğinin artırılmasına yönelik atılımlar gerçekleştirilmişti.

Bu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin düzenlediği kongreleri, politik ve idari olduğa kadar ekonomik düzlemde de güç kazandığının bir emaresi olarak görmek mümkündür. Özellikle 1913 yılı bu bakımdan ayrı bir öneme sahiptir. Cemiyet-fırka ikiliğine son vererek kendini siyasi bir parti olarak ilan etmesi 1913 programına ne kadar yansıdıysa, toplanan kongrenin niteliksel bakımdan önemini de bir kat daha artırmıştı. 1913 Kongresi'nde Merkez-i Umuminin (Genel Merkez) yıllık raporunu okuyan Ali Fethi Bey, ekonomi ve ticaret alanında canlılık getirecek yeni yasaların ve düzenlemelerin yapılacağını, kooperatif ve bankaların tesis edileceğini işaret etmişti.[64] Bu doğrultuda

60 *Tanin*, "Sultan Fatih Namına", 14 Mayıs 1330 (1914), No.1949, s.3.
61 Çoruk*, a.g.m.,* s.86-96.
62 Törende konuşma yapanlar arasında Mehmed Ziya Bey ile beraber Hamdullah Suphi Bey de yer almış, konuşmasıyla herkesi heyecanlandırmıştır Bkz.. *Türksözü*, "Fetih Bayramı", 5 Haziran 1330 (1914), Sayı: 9, s.66.
63 İnce, *a.g.t*., 228-238.
64 Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Çev: Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007, s.174.

Trablusgarp ve Balkan Savaşları'yla yükselen bir ivme kazanan Milliyetçilik akımının, 1913 programına etki ettiğini ifade eden Tunaya, İttihatçıların anti-emperyalist reaksiyonlarının politik olduğu kadar ekonomik yönde de bir karakter kazandığına değinmektedir. Programda dikkat çeken konular arasında kooperatifleşme ve kredi olanaklarının artırılacağı yer alırken, esnaf cemiyetlerinin sayılarının artırılacağı da zikredilmişti.[65] Ayrıca 1913 Kongresi ertesinde, büyük şehirler başta olmak üzere esnaf ve amele kulüplerinin açılması sağlanmıştı.[66]

Diğer taraftan 25 Nisan 1914'te, Türkçülük akımının kurucularından Ömer Seyfettin'in başyazarlığında çıkan Türksözü Mecmuasında, İstanbul'daki esnaf ve işçilere "*sizin saadetinizden, sizin elemlerinizden, sizin kederinizden, sizin istikbalinizden başka bir şey düşünmüyoruz*" başlığıyla seslenilerek,[67] yalnız olmadıkları mesajı veriliyordu. İlerleyen sayılarda de esnafın sorunlarına değinen gazete, bazı tespit ve değerlendirmelerde bulunuyordu. Bugünkü temel tüketim maddelerinin fiyatlarıyla geçen on yıldaki fiyatların arasında %50 fark olduğunu ve önümüzdeki on yılda bu farkın büyük oranda artacağını belirtirken, savaş ekonomisi yüzünden harb zengini bir kesimin fiyatları iyice yükselttiği işaret ediliyordu. Ayrıca esnafa kazancını iyi yollarda kullanması gerektiği, gayrimüslim esnaf ve tüccarın yaptığı gibi şirket hisselerine iştirak etmesi (katılması) gerektiği aksi takdirde yabancı esnafla mücadelede zorluklar yaşanacağı telkin ediliyor, uzun çarşı esnafının durumundan misalle verilerek[68] bir izah gerçekleştiriliyordu.

Esnaflara yönelik yürütülen teşvik politikaları uygulamalardan bir diğeri de Osmanlı'da eski bir gelenek olan ve başarılı olan kişileri takdir etme amacıyla imal edilen madalya[69] takdimi meselesiydi. Madalya ihdası, önceki dönemlerde olduğu gibi İttihat ve Terakki döneminde de varlığını göstermiş ve devam ettirilmişti. İşinde başarılı olan ve faydalı işler yürüten esnaf, madalya ile ödüllendirilmişti. Yapılan işin kapsamına ve niteliğine göre iftihar, sanayi, donanma ve tahlisiye madalyaları ile taltif (ödül) edilmişlerdi.[70] Misal vermek gerekirse, Donanmaya yapmış oldukları nakdi yardımlardan dolayı H.4 Şaban 1322 (28 Haziran 1914)'de Donanma madalyası ile taltif edilen esnaf ve ahali; altın, gümüş, nikel ve tunç madenlerinden yapılan madalyalar ile ödüllendirilmişlerdi. 121 kişi olan listede pek çok esnaf yer alırken bu kişilerden 3'ü altın, 14'ü gümüş, 35'i nikel ve 69'u tunç madalya ile ödüllendirilmişti.[71] Bunun yanında devlet hizmetinde görev yapan memur ve subaylara verildiği gibi esnaf'a da maaş ikramiyesi verilmişti. Ayrıca askeri esnaf ya da orducu esnafı olarak da bilinen grup, özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında gösterdiği hizmetler ve maruz kaldığı savaş ortamından dolayı ikramiye ile ödüllendirilmişti. Bu doğrultuda 1915 Çanakkale Deniz Muharebeleri sırasında İtilaf Devletleri tarafından batırılan vapur ve zırhlılarda görev yapan askeri esnafa ikişer ve üçer maaş ikramiye verilmesi karar altına alınmıştı.[72] Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla savaş ekonomisinin zorlayıcı yönü iyiden

65 1913 Kongresi ve Nizamnamesi için bkz. Tunaya, *a.g.e*., s.106-118.
66 Mehmet Kabasakal, *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960*, Tekin Yayınları, İstanbul 1991, s.66.
67 *Türksözü*, "İstanbul'un Esnafları, Reçberleri ve Amelelerine", Sayı:1, 12 Nisan 1330 (1914)., s.8.
68 *Türksözü*, "Ticaretin İstikbali: Fuzuli Kazanç", Sayı.2, 17 Nisan 1330 (1914)., s.12-13.
69 Osmanlı'da ilk madalyaların ihdası, 1730-1731 yıllarında ferahi ismiyle çıkarılmış olup ne için çıkarıldığı bilinmemektedir. XX. Yüzyıla kadar çeşitli amaç ve madenlerden madalyalar imal edilmiştir. Bkz. İbrahim Artuk, "Madalya", *DİA*, c.27, Ankara 2003, s.301-302.
70 Osmanlı Devleti'nde 1908-1918 arasında çıkarılan madalyalar ve özellikleri için bkz. İnce, *a.g.t*., s.277-280.
71 Taltif edilen esnaf ve diğer ahalinin yer aldığı tablo için bkz. İnce, *a.g.t.,* s.291-298.
72 İnce, *a.g.t*., s.304-305.

iyiye ortaya çıkmış, ittihatçı zümre Milli birliği tesis ederek hem askeri hem siyasi bir o kadar da iktisadi olarak manevra kabiliyetini kuvvetlendirmeye gayret etmişti. Savaşın başlamasından yaklaşık iki yıl sonra Milli şuurun taze tutulması, birlik ve beraberliğin devam ettirilmesi noktasında dikkat çeken diğer taraftan da toplum nezdinde bir iktisadi tahakküm (baskı) olarak algılanabilecek bir karar alınmıştı. Karara göre, Osmanlı Devleti'nin *Cihad-ı Ekber* ilan ettiği güne rastlayan her sene; memurin, esnaf, tüccar ve ticari şirketlerin gelirleri ve toplam hâsılatlarının teberru (bağış) edilemeyeceği Meclis-i Vükela üyeleri tarafından imza altına alınmıştı.[73] Bu kararın alınmasında, mevcut savaş ortamından dolayı esnaf, tüccar ve şirket gelirlerinin hükümet tarafından toplatılacağı açıkça beyan edilmese de bu yönde bir uygulamaya gidilmiş olabileceği ve milli iktisat projesi kapsamında tasarruf edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

İttihat ve Terakki dönemi, Osmanlı toplumunun yalnızca politik yaşamında değil aynı zamanda düşünce ve iktisadi yaşamında da önemli değişimleri beraberinde getirdiği bir dönemi ihtiva etmektedir. Bu zaman diliminin en dikkat çekici yönlerinden biri de Osmanlı vatandaşının İktisadi/ekonomi kavramlarının uluslararası ilişkilerde sahip olduğu değeri kavramış olmasıdır. Öyle ki, çeşitli tarihlerde farklı politik, askeri vb. olaylar neticesinde ortaya çıkan iktisadi temelli boykot hareketleri, Osmanlı vatandaşının ekonomik minvalde bilinçlenmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca boykot hareketleri, İT'nin uygulamaya çalıştığı *Milli İktisat* pratiklerinin önemli unsurlarından biri olduğu da açıktır. Yine belirtmeliyiz ki, bu dönemde yaşanan boykot/miting hareketleri başlı başına bir çalışma konusunu oluşturacak kadar geniş bir alanı kapsasa da çalışma özelinde bazı örnek vakalar verilerek, esnaf ve esnaf cemiyetlerinin toplum tabakalarındaki konumunun derinliği kısmen de olsa şöyle özetlenebilir.

1908 Devriminin ortaya çıkardığı hürriyet iklimi sebebiyle çok uzun sürmeden yaşanan bazı siyasi gelişmeler, ülke içindeki iyimser havayı kökünden sarsacak bazı olaylara sahne oldu. Osmanlı Devleti'ne bağımlı bir Prenslik olan Bulgaristan'ın temsilcisi Geşof, 12 Eylül 1908'de bütün yabancı elçilerin çağrıldıkları bir ziyafete çağrılmamasını bahane ederek İstanbul'dan ayrılmıştı. Bulgaristan 15 Eylül'de Rumeli Demiryollarında grev çıktığında buralara el koymuş ve 5 Ekim'de de bağımsızlığını ilan etmişti. Ertesi gün, Avusturya-Macaristan Hükümeti hukuken Osmanlı egemenliği altında bulunan ama Berlin Kongresi'nde yönetilmek üzere kendisine verilen Bosna-Hersek'i ilhak etmişti. 6 Ekim'de ise, Girit Yunanistan'a katıldığını açıklıyordu.[74] Bu gelişmeler sonucunda, II. Meşrutiyet'in ilk ekonomik boykot hareketi, Bosna-Hersek'i topraklarına kattığını iddia eden Avusturya'ya karşı yapıldı. Boykot, 8 Ekim 1908'de başta medrese öğrencileri ve İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri olmak üzere binlerce Osmanlı tebaasının Harbiye Nezareti önünde toplanmasıyla başladı. İlerleyen günlerde İstanbul ve Selanik'teki liman işçileri ve manavcıların Avusturya'nın Lyod firmasına ait gemilerden yük taşımayı kabul etmemesiyle boykot daha ciddi boyutlara ulaştı.[75] Boykotun Osmanlı tüccarlarına zarar vermesi ve Avusturyalıların limanlarda hamal ve manavcılara tepsi göstermesiyle, Ekim ayı sonlarına doğru etkisini yitirmeye başladı. Bu sırada dizginleri tamamen eline alan İttihat ve Terakki, boykotu daha iyi örgütleyebilmek adına ilk kez 3 Kasım 1908'de Boykotaj

73 *BOA*, MV.200/103, 3 Cemaziyel evvel 1334 (8 Mart 1916).
74 Akşin, *Jön Ttürkler ve İttihat ve Terakki*, s.133-134.
75 Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Yurt Yayınları, Ankara 1987, s.104-105.

Sendikası kurdu.[76] Bir süre karşılıklı olarak süren gerginlikler ve görüşmelerden sonra 26 Şubat 1909'da bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşma ile Avusturya-Macaristan Osmanlı'ya 2,5 milyon altın ödemeyi, Yeni Pazar sancağının işgaline son vermeyi ve diğer devletlerin de kabul etme şartıyla kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etti. Ayrıca Bulgaristan'da tazminat olarak 5 milyon İngiliz altını ödemeye razı oldu. Gerçekleşen ilk boykotun görünür iktisadi bir başarısı mevcuttu. Boykotu perde arkasından İttihat ve Terakki yönetiyordu. Hatta bir kaynağa göre bu konuda görevli kişi Dr. Rıza Tevfik'ti.[77] Bu boykot ve yarattığı etkileri[78] sayesinde İttihat ve Terakki yönetimi, bundan sonraki yıllarda düşmanlarına karşı sık sık kullanabileceği bir silah kazanmış oldu. Ayrıca hamal, manavcı ve liman işçilerinin baş rol üstlendiği bu boykot hareketi, dikkate değer bir bilinçlenme getirdi.

Bununla beraber yaşanan işgal hareketinin yansımaları neredeyse hemen her vilayette karşılık bulmuştu. Misal vermek gerekirse, 10 Ekim 1908'de Adana'da içlerinde farklı dinlerin ruhani liderleri ile beraber esnafların da yer aldığı ve 10 bin kişinin katıldığı büyük bir miting gerçekleşti.[79] Yine Beyrut'ta da 14 Ekim'de alınan bir kararla 15 Ekim'den itibaren eyleme geçilmişti. Beyrut halkı Avusturya vapurlarını limana yaklaştırmamış ve postalarına da izin vermemişti.[80] Girit'in Yunanistan'a katılma kararı da toplum üzerinde infial yaratmış ve boykot hareketleri pek çok vilayette kendini göstermişti. 8 Ağustos 1909'da Selanik, 13 Mayıs 1910'da İzmir, 1 Haziran 1911'de Üsküp'e bağlı Komanova, 6 Haziran 1911'de ise Manastır'a bağlı Debre'de Yunanistan'a ve Rum ahaliye yönelik geniş çaplı boykotlar yapıldı.[81] Bu eylemlerin ortak noktası, gösterilerin hemen hepsinde esnaf, esnaf cemiyetleri/odaları ve ticaret erbabı kimselerin kesintisiz yer almasıydı. Bunun yanında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en büyük düşmanı ve rakibi konumunda olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile birlikte ortak hareket ederek siyasi rekabeti bir kenara bırakması boykotların belkide en çarpıcı yönüydü. Nitekim, çoğu eylemde dükkanlarını kapatarak gösterilere katılan esnaflar, boykotların değişmez ve daimi simgesi oldu.

Osmanlı kamuoyunda harb söylemlerinin arttığı Balkan Savaşları arifesinde, İttihat ve Terakki Cemiyeti bir bildiri yayınlayarak mevcut hükümete desteğini göstermiş ve boykot için teşkilatlanma içine girmişti.[82] Öyle ki 4 Ekim 1912'de Sultanahmet'te sloganı "Harb" olan bir boykot tertip edilmişti. Bu organizasyonda, önde davul ve zurna eşliğinde *Rum muhacirler, Üsküdar Fukaraperver, Arabacılar, Gümrük Hamalları, İskele Yük Hamalları ve Hamidiye Dokumacı Esnaf* cemiyetleri yer almıştı. Ayrıca İTC kulüpleri ile sivil halkta

76 Mehmet Emin Elmacı, "1908 Avusturya Boykotunda Liman İşçileri", *Kebikeç*, S.5, 1997, s.156.
77 Akşin, *Jön Ttürkler ve İttihat ve Terakki*, s.135.
78 1908 Ekim Krizi olarak da anılan ve kamuoyunu derinden etkileyen Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhakı, tüm yurtta Avusturya malı feslerine de boykot girişimini başlattı. Bu girişim köktenci bazı sonuçlar doğurdu. Dönemin güvenlik birimlerinden polis üniformalarının bir parçası olarak kullanılan fes, bu boykot hareketinden sonra kaldırılmış, yerine ise kalpaklar takılmıştı. Bu gelişme milli nitelikte bir gelişme olup 4 Kasım 1908'den itibaren polislere kalpak dağıtımına başlanmıştır. Sami Paşa öncülüğünde Türk polisi, yerli ve milli akımına katkı sağlamış, öncülük etmiştir. Böylece monarşi polisinin sembolü; fes yerine kalpak takılarak, kalpağın, Meşrutiyet Polisi'nin birer simgesi olması sağlanmaş ve büyük çaplı bir etki yapmıştır. Cemal Tepe, "İttihat ve Terakki Cemiyetinin Polis Kıyafetleri", *Anasay*, Y.4 S.3, Ağustos 2020, s.25-26.
79 *BOA*, DH.MKT. 2634/99, 23 Ramazan 1326 (19 Ekim 1908).
80 *BOA*, DH.MKT. 2635/57, 24 Ramazan 1326 (20 Ekim 1908).
81 Cemal Tepe, "İkinci Meşrutiyet Dönemi Miting ve Nümayuşlar (1908-1918)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2020, s.251-300.
82 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi: İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918) IX. Cilt*, TTK Yayınları, Ankara 1996, s.299-300.

katılmıştı. Katılım o kadar yoğundu ki çoğu kişi alanda yer bulamadığı için geri dönmüştü.[83] İttihat ve Terakki ile rakibi ve düşmanı durumundaki karşıt görüşte yer alan unsurların ortak bir paydada buluştuğu eylemlerden Bursa ve Erzurum mitingleri de bu vakalara birer örnektir.[84] Bu eylemlerin ortak noktalarından biri de daha önce zikredildiği üzere esnafların mutlak katılımıydı. Büyük Harbin başlamasından kısa bir süre sonra ilan edilen *Cihad-ı Ekber*'e destek vermek ve karardan dolayı duyulan sevinci göstermek amacıyla da, mitingler düzenlendiği görülüyordu. Bunlardan en önemlilerinden biri de Fatih mitingiydi. 11 Kasım 1914'te Cihad-ı Ekber ilan edilince, başta İttihat ve Terakki, Donanma, Milli Müdafaa ve Umum Esnaf Cemiyetleri 14 Kasım'da Fatih Camisi meydanında geniş katılımlı bir miting düzenlemişlerdi. Harb ilanı ve Cihad-ı Ekber dolayısıyla tüm Müslümanlar meydana çağrılırken, miting davetiyesinde Müslüman Tüccar Cemiyeti Reisi Mustafa Şükrü ile Umum Esnaf Cemiyeti üyesi İzzet Bey'in de isimleri yer alıyordu. Ayrıca bakkal, kasap ve ekmekçi cemiyetleri ile taraftarlarına da ayrıca çağrıda bulunulmuştu. Hazırlanan programa uygun olarak; Müslüman tüccarlar, kasap, bakkal, kıraathaneci, sütçü, kahveci, çarşı esnafı ile umum manifatura, tuhafiye, terzi ve ekmekçi esnafları da mitinge katılmışlardı.[85]

Görüldüğü üzere bahsi geçen dönemde yaşanan politik ve askeri sahadaki gelişmeler, zaman zaman İT ile rakiplerini bir araya getirmiş, iktisadi ve siyasi olduğu kadar manevi alanda da bir birliktelik kısmen de olsa sağlanmıştır. Esnaf cemiyetleri, dernekler, tüccarlar ve tüm esnaf boykot hareketine katılım sağlayarak, mevcut iktidar ile bağlarını daha da sağlamlaştırmış ve desteğini her daim göstermiştir.

4. I. Dünya Savaşı'nda Esnaf Cemiyetleri ve İaşe Meselesi

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı öncesinde muhtemel bir savaş ihtimalini göz önünde bulundurarak savaş ekonomisine yönelik bir takım tedbirler almaya başlamıştı. Bu doğrultuda, 1912 Balkan Savaşı sırasında yürürlüğe konan "*Harp Vergisi*"[86] uygulanmaya devam edilmiş, Birinci Dünya Savaşı'nın bitimine kadar da uygulama alanı bulmuştu. Bu yasa kapsamında olağandışı harp giderlerini karşılayabilmek için bir dizi önlemler alınarak deyim yerindeyse katı bir ekonomik politika uygulanmıştı.[87] Bu *Harp Vergisi*'nin yanında devletin ilgili kademeleri tarafından ordunun finansmanını sağlayabilmek adına 14 Temmuz 1914'te "*Tekâlif-i Harbiye Kanunu*"[88] çıkarılmıştı. Bu kanun ile seferberlik sonrasında uygulanmak şartıyla halkın ihtiyaç fazlası malzemelerine el konulacağı bildiriliyordu. Fakat askeri ihtiyaçlar için el konacak malzemenin cinsi, adı ve miktarı belirtilmeden bir düzenleme yapılmıştı. Ayrıca her bölgede oluşturulacak olan Tekâlif-i Harbiye Komisyonları vasıtasıyla ihtiyaç malzemesi dışında kalan mallara da gereksinim doğrultusunda el konacağı belirtiliyordu.[89]

83 *Tanin*, "Dünkü Büyük Nümayüşler: Harb! Harb!", No: 1461, 5 Ekim 1912, s.3.
84 Tepe, *a.g.t.*, s.378-384.
85 *Sabah*, "Tezahür-i Millî", No:9037, 14 Kasım 1914, s.1-2.
86 Harp Vergisi Kanunu hakkında bkz. *Düstur*, "Harp Vergisi Hakkında Kanun", II Tertip C.4, 5 Ramazan 1330 (1912), s.611-613.
87 Maliye Bakanlığı, *Osmanlı Vergi Mevzuatı*, APK Başkanlığı Yayın No.1998/348, Ankara 1999, s.1661.
88 Cemal Avcı, "Tekâlif-i Harbiye ile Tekâlif-i Milliye Vergilerinin Karşılaştırmalı Tanıtımı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XI, S.31, s.223-228., Bu kanun önce geçici olarak çıkarılmıştı. Bkz. *Düstur*, "Tekâlif-i Harbiye'nin Suret-i Tarhı Hakkında Kanun-i Muvakkat", II. Tertip, C.5, 21 Safer 1331 (1913), s.48-49.
89 *Takvim-i Vekayi*, "Tekâlif-i Harbiye'nin Suret-i Tarhı Hakkında Kanun", No:1915, 9 Ağustos 1330 (1914), s.1

Savaşın başında Osmanlı Hükümeti, iaşe meselesini düzene koymak için bir takım tedbirler alma yoluna gitmiş, 24 Temmuz 1914'de alınan bir kararla temel gıda maddeleri ile canlı hayvan ihracatı durdurulmuştu.[90] Savaş boyunca da en önemli iktisadi sorunların başında, şehirlerin ihtiyaçları ile iaşe, dağıtım ve tedarik'inin adil bir şekilde gerçekleştirilmesi geliyordu. Savaşla beraber ortaya çıkan dışa kapanma; yerli üretici ve esnafın fiyatları dilediğince yükseltmesine olanak sağlıyor, bu doğrultuda karaborsa, istifçilik ve harb zengini olarak nitelendirilecek olan bir kesimin ortaya çıktığı görülüyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın Ağustos 1914'de başlamasına müteakip Osmanlı Ordusu seferber edilerek, ilk olarak taşıma araçlarının önemli bir kısmı ordu zimmetine alınıyor, limanlardaki yiyecek maddelerine el konarak Osmanlı ordusuna öncelik veriliyordu.[91] Böylece iaşe sorunu da Osmanlı topraklarında gün yüzüne çıkıyordu.

Seferberliğin ilan edilmesinden sonra İttihat ve Terakki, demiryolu taşımacılığında bir tekel konumundaydı. Bu nedenle temel gıda maddelerinin başında gelen buğdayın İstanbul'a ve ordu'ya naklini sağlayanlar, İttihatçılarla bağlantıları iyi durumda olan taşra tüccarları ve esnaflardı. İttihat ve Terakki mütevelli heyetleri, esnaf cemiyetleri vasıtasıyla şehirlerdeki satış ve dağıtımı kendi kontrolü altına almıştı. Bu müdahale Müslüman tüccar sınıfı ile büyük toprak sahipleri tarafından amaçlanan sermaye birikimlerine, aynı zamanda haksız kazanç ve yolsuzluklara yol açtı. Bu sayede Birinci Dünya Savaşı'yla beraber savaş zengini olan bir grup ortaya çıktı. Bu hususta yapılan engelleme girişimleri ise yeterli düzeye ulaşamadı ve başarısız oldu.[92] Öte yandan savaş sırasında Osmanlı Hükümeti, ciddi kıtlık sorunuyla baş edebilmek için Almanya modelinden hareketle ve çağa uygun olarak görülen ekmek vesikası uygulamasına geçti.[93] Savaş dönemi boyunca, İttihatçıların iaşe politikası istikrarlı bir ilerleme gösterememiş, karne uygulamasından narha[94] kadar farklı yöntemler denenmişse de etkili bir çözüm getirilememişti.[95] Savaş ortamında İstanbul'un iaşesinin tüccarların eline (gayrimüslim tüccar) bırakılamayacağını inanan İttihat ve Terakki, İstanbul'un bu sorununa köklü bir çözüm getirmek amacıyla Ekmekçiler Cemiyeti Kâtibi ve aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup İzzet Bey'in başkanlığında bir ticari teşkilat meydana getirmiş, "*Heyet-i Mahsusa-i Ticariye*" ismini alan bu teşkilatın denetimi ise Kemal Bey'e[96] verilmişti.

90 Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi*, TTK Yayınları, Ankara 1994, s.39.

91 Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat*, s.135, 408.

92 Erik J. Zürcher, *Turkey A Modern Hıstory*, I.B.Taurıs, London 1994, p.127.

93 1915 Sonbaharından itibaren büyük şehirlerde belediyelerce halka ekmek dağıtılması sağlanmış ve doğrudan Savaş Bakanlığı devreye sokulmuştur. Hükümet bu hizmet için ciddi maliyetlerle karşı karşıya kalmıştır. Alev Gözcü, "I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin Gündelik Hayatı'ndan Kesitler", ÇTTAD, XVI/32, Bahar 2016, s.161.

94 Sözlük anlamı "azami fiyat", arapça karşılığı "suur" demek olan narh; devletin esnafın ürünlerini belirli bir fiyattan satmasını ve belirlenen bu fiyattan ne aşağıya ne de yukarıya fiyat değiştirme işlemine izin vermemesi demektir. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993, s.654-655.

95 Zafer Toprak, "Cihan Harbi Yıllarında İttihat ve Terakki'nin İaşe Politikası", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, Vol 6, 1978, s.211.

96 Asıl adı Ahmet Kemal Bey olan Kara Kemal, 1875 yılında İstanbul'da doğmuştur. Aslen Türkmen olan Kemal Bey, Dulkadiroğullarına bağlı Kısakürek aşireti soyundan gelmektedir. Babası Arif Bey gibi II. Meşrutiyet'ten önce Posta İdaresi'nde çalışmıştır. İstanbul'da bulunduğu sırada Talat Bey ile tanışmış ve cemiyet' bu vesileyle girmiştir. Talat Bey ile olan dostluğu "Küçük Efendi" olarak anılmasına sebebiyet vermiştir. Parti içinde yükselen Kara Kemal, 1910'da Esnaf Cemiyetleri'nin başına geçmiş, iaşe sorununda kritik vazifeler almış, Milli İktisat projesinin önemli aktörlerinden olmuştur. Daha detaylı bilgi için bkz. Savaş Sertel ve Şahin Yedek, "İttihat ve Terakki'nin Küçük Efendisi: İaşe Nazırı Kara Kemal Bey'in Hayatı ve Faaliyetleri", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 8, S. XXIV, s.377-403., Mehmet Mert Çam, *Kara Kemal "Küçük Efendi"*, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2018.

Teşkil edilen/edilecek olan bu ve diğer şirketlerin arka planının ve hangi gerekçelerle kurulacağının dönem basınında yer aldığı ve böyle bir iktisadi reflekse ortam hazırlığı rahatlıkla ileri sürülebilir. Müslüman-Türk esnafının mevcut durumu ve gayrimüslim esnafla nasıl mücadele edebileceği noktasında kalıcı ve rasyonel çözümler getirileceğine dair kaleme alınan yazılar, yeni tesis edilecek şirket ve bankaların bir noktada fikri alt yapısını da teşkil ediyordu. Örneğin, 21 Mayıs 1914 tarihli Müslüman-Türk bakkal esnafının mevcut durumu üzerinde durulan bir makalede, gayrimüslim esnafın Müslüman esnaf için büyük bir tehlike arz etmesinin en önemli sebeplerinden biri, gayrimüslim esnafın Amerikan usulü şirketleşme yöntemini kullanmasıydı. Bu yöntem sayesinde her esnafın kendi sermayesi nispetinde şirkete giriyor, böylece kendi aralarında ticari birlik tesis ediliyordu. Ayrıca başka bir yerden mal almalarına gerek kalmadığı gibi yalnızca kendi içlerinde dönen bir ticari düzen kurarak ucuz mala sahip olup ucuz mal satabiliyor, ürünleri de hiç bozulmuyordu. Çünkü elinde malı kalmayan şirkete kayıtlı bir esnaf, şirketteki diğer esnaftan rahatlıkla ürün temin edebiliyordu. Böylece Müslüman esnaf bunlarla rekabet edemez hale geliyor ve bir felaketle karşı karşıya kalıyordu. Bundan dolayı bakkal esnafı da böyle bir düzen içerisinde bir şirket ya da kooperatif oluşturmalı, her esnaf, sermayesi nispetinde oraya para aktarmalı ve en az bir yıl bu paraya dokunmamalıydı. Bu tarz kuruluşlar sayesinde hem şeker fabrikaları hem de pirinç tarlaları gayrimüslim esnafa bırakılmayacak, Müslüman esnaf kendi zahiresini kendi temin edecekti. İstanbul'da 30.000 bakkalın olduğu, tuhafiyeciliğin Rumların elinde bulunduğu ve Yunan bankaların faaliyet gösterdiği bu dönemde, Müslüman-Türk esnafının tesis edeceği böyle bir birliktelik, Türk bankalarının da kuruluşuna olanak sağlayacak, iktisadi çember daha da genişletilecekti. Gayrimüslim tüccar ve esnafla rekabet edebilmenin en etkin ve yegâne yolu buydu.[97]

Esnaf örgütlenmesi ve kooperatifçilik anlayışının ete kemiğe büründüğü bu evrede, inisiyatifi eline alan Kara Kemal, mevcut ortamı ve gelişmeleri anlattığı 1916 kongresinde cemiyet üyelerine bir rapor sunarak, "İttihat ve Terakki Cemiyeti İstanbul Heyet-i Merkeziyesi'nin İstanbul'un iaşesinin tüccarlar aracılığıyla yapılamayacağını anlaması üzerine duruma müdahale ettiğini" ifade ediyordu. Çünkü seferberliğin ilanına müteakip İstanbul'da temel tüketim maddelerinde olağanüstü fiyat artışları yaşanmış, un'un fiyatı 90 kuruştan 140 kuruşa birkaç gün sonra da 300 kuruşa kadar yükselmişti. Bu da değirmenciler ile fırıncıların karşı karşıya gelmesine yol açmış, ticari yaşamda kaos baş göstermişti.[98] Ayrıca İzzet Bey'in girişimleri sonucunda Anadolu'da bulunan Ankara, Eskişehir, Konya, Ereğli ve Karaman gibi tahıl merkezleriyle Heyet-i Mahsusa-i Ticariye arasında anlaşmalar sağlanmıştı.[99] Nitekim Anadolu'dan satın alınan buğday, İstanbul'daki değirmenlerde öğütülerek Ekmekçiler Cemiyeti aracılığıyla fırınlara dağıtılmıştı. İaşeye ilişkin alım-satım faaliyetlerini, Ekim 1915'ten itibaren sermayesinin bir kısmını Heyet-i Mahsusa-i Ticariye'nin sağladığı Anadolu Milli Mahsulât Osmanlı Anonim Şirketi[100] devralmıştı.[101] Kara Kemal'in kuruluş esnasında ön saflarda yer aldığı ve kritik vazifeler üstlendiği cemiyet ile şirket yapılanmaları sayesinde iktisadi Türkçülük ön plana çıkartılırken, esnaf ve esnaf

97 *Türksözü*, "Ticaretin İstikbali: Bakkal Dükkânları", Sayı:5, 8 Mayıs 1330 (1914), s.35-37.
98 *Tanin*, "İaşe Meselesi", 7 Teşrin-i evvel 1332 (1916), No.2809, s.1-2.
99 *Tanin*, "İaşe Meselesi", 8 Teşrin-i evvel 1332 (1916), No.2810, s.2.
100 Anadolu Milli Mahsulât Anonim Şirketi Kemal Bey'in önderliğinde gerçekleştirilen milli şirketlerin ilkidir. II. Meşrutiyet Dönemi sanayileşme ve diğer Anonim şirketler için bkz. Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat*, s.91-134, 604.
101 *Tanin*, İaşe Meselesi", 15 Teşrin-i evvel 1332, (1916), No.2815, s.2.

cemiyetleri de İttihat ve Terakki'ye tamamen bağlanmıştı. Akşin'in deyimiyle, hamallar, arabacılar ve kayıkçılar gibi esnafları kendi adamlarından seçtirmek suretiyle kendine bağlayan ittihatçılar, Kara Kemal öncülüğünde bir bakıma "*hazır kuvvet*"[102] diyebileceği bir kurum oluşturmuştu.

Ayrıca Kara Kemal, Dr. Nazım ve Bedri Beyler gibi önde gelen ittihatçıların desteklediği ve ön ayak olduğu, yerel tüccar ve bakkal gibi esnaflardan kurulu olan esnaf cemiyetlerinin amacı; fiyatları düzene sokarak, ihtiyaç maddelerini tedarik etmekti. Fakat uygulamada bunun tam tersi oldu ve ekmek, şeker, gaz ve benzin gibi temel maddelerde ciddi sıkıntılar baş gösterdi ve karaborsadan temin edilir oldu. Cavit Bey bu durumu şöyle aktarmaktadır:[103]

> "*Esnaf Cemiyeti ne güzel bir fikirdi ve ne iyi niyetlerle kurulmuştu. Ama düşüncesiz, kuş beyinli ve cahil kişilerin elinde düştüğü şu duruma bakın. Kişisel insiyatifle birkaç kuruş kazananlara herkes düşman. Herkes kendi durumunu ancak (siyasal) himaye ile sürdürebilenleri destekliyor. Bu toplumun gerilemesi için ne güzel bir temel!...*"

İstanbul'un iaşe sorununu çözümü için önemli yetkilere sahip olan ve esnaf cemiyetleriyle koordineli çalışan Kara Kemal'in, cemiyet içinden önemli ittihatçılarla bir takım sorunlar yaşadığı da görülmektedir. Örneğin, 17 Şubat 1916'da İstanbul Şehremaneti olarak atanan İsmail Canbulad ile Kara Kemal arasında bazı husumetlerin yaşandığı bilinmektedir. Vazifesini doğru ve muntazam yerine getirmeye çalışan Canbulad'ın, esnaf cemiyetleri katib-i mes'ulü olan Kara Kemal'in kendisinin atanmasına karşı çıktığı, esnaf örgütlerini kendi aleyhine kışkırttığı ve isyana teşvik ettiğini Dâhiliye Nazırı (İçişleri Bakanı) Talat Paşa'ya yazdığı 12 Mayıs 1916 tarihli mektubunda bildirmektedir. Aslında İstanbul'un iaşe sorununda ortaya çıkan huzursuzluklar ve haksız kazançlardan doğan problemlerden ötürü atanan Canbulad, esnaf cemiyetlerinin kontrolünün ve denetiminin emanete geçirilerek nüfuzunun daha güçlü olması planlanmıştı. Lakin 12 Mayıs 1916 tarihli mektubundan anlaşıldığı üzere, kendisinden önce emanet adına iaşe faaliyetlerini yürüten esnaf cemiyetleri teşkilatıyla aralarında oluşan anlaşmazlık yüzünden emanetteki görevinden istifa etmişti.[104] Bu minvalde önemli sayılabilecek ve dönemin ruhunu yansıtan bir bilgiyi Mustafa Ragıp Efendi, 1937 tarihli Akşam Gazetesi'nde neşretmiştir. Şöyle ki, Talat Paşa, Enver Paşa'nın direktifiyle, Kara Kemal, Doktor Nazım ve İsmail Canbulad'ı kabineye almak istediği, fakat Canbulad'ın Kara Kemal ile iaşe meselesinden dolayı ortaya çıkan husumetin de etkisiyle kabineye girmek istemediği görülmektedir. Canbulad, İstanbul'da ortaya çıkan karaborsa ve yağmacılık olaylarının sorumlusu olarak Kara Kemal'i

102 Akşin, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, s.421., Hatta öyle ki, bu oluşum mütareke sonrasında bazı gizli yapılanmalarda da kendini göstermiştir. Mütareke sonrası İstanbul'da kurulan Karakol Cemiyeti ilk gizli direniş örgütlerinden olup, reisliğini Kara Vasıf Bey yapmış, etkinliğini ise hamallar ve diğer esnaf cemiyetleri sayesinde sürdürmüştür. Bkz. Zafer Toprak, "Mütareke Döneminde İstanbul", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.6, İstanbul 1994, s.19-23.

103 Cavid Bey'in günlüğünden aktaran, Feroz Ahmad, İttihatçılıktan *Kemalizme*, Çev: Fatmagül Berktay, Kaynak Yayınları, (t.y.), s.60.

104 Nermin Zahide Aydın, "İttihat ve Terakki Cemiyeti Üyelerinden İsmail Canbulad (1880-1926)", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Kahramanmaraş 2014, s.50-54.

işaret etmiş ve Talat Paşa'ya tepki göstermişti.[105] Anlaşılacağı üzere iaşe meselesi, pek çok sosyo-ekonomik dinamikleri içinde barındırmakla beraber kimi ittihatçılar oportünist bir tavır sergilerken, kimi ittihatçılar da tam tersi bir duruş içinde bulunuyordu.

Bu dönemde iaşe sorununun üstesinden gelebilmek için bir dizi kanun, nizamname, kararname ve yaptırımlar uygulamaya geçirilerek haksız kazanç ve kıtlığın önüne geçilmeye çalışılmıştı. Ayrıca belirtilmelidir ki, yalnızca bu yasal düzenlemeleri takip ederek dahi (kısmen de olsa) dönemin sosyo-ekonomik yapısını anlamak mümkün olmakta, dönemin iktisadi yönü su yüzüne çıkabilmektedir.

5 Mart 1916'da un sıkıntısı çeken bölgelerin ihtiyacını karşılamak üzere belediyeler adına ordu devreye sokulmuştu. Bu amaçla Harbiye Nezareti'ne 500.000 liralık bir avans verilecek[106], Harbiye Nezareti satın aldığı malı belediyeye teslim ederek ilgili nezaretlerin de ortak belirleyeceği fiyat üzerinden halka dağıtılacaktı. Fakat ordunun iaşe faaliyeti istenilen düzeyde gerçekleşmemiş ve görev tekrar Şehremaneti'ne devredilmişti. Bu kez de 23 Mart tarihli Kanun-ı Muvakkat'a ile Şehremanet'e 500.000 liralık avans açılmış[107] ve kentin ihtiyaçlarının doğrudan Şehremaneti tarafından sağlanması öngörülmüştü. Esnaf Cemiyetleri'ne temel tüketim maddeleri başta olmak üzere azami fiyat koyma yetkisi verilmiş, uymayanlara ise hapis ve ağır cezalar uygulanacağı bildirilmişti. Ayrıca tüccar ve esnafın elinde bulundurduğu mal için her türlü bilgiyi Şehremaneti yetkililerine bildirmesi istenmişti. Uymayan esnafa ise, para ve hapis cezası uygulanarak Ceza Kanunu'na göre hâkim önüne çıkarılacağı ilan edilmişti.[108] Lakin Şehremaneti ve belediyelerin iaşe işlerini yürütmedeki yetersizliği ulusal çapta bir örgütlenmenin gerekliliğini zorunlu kılıyordu. Bu minvalde 25 Temmuz'da yayınlanan İaşe Kanun-ı *Muvakkata* ile Osmanlı toprakları bölgelere göre ayrılacağı belirtilmiş ve bir bölgeden diğerine zahire ihracına yasak getirilmişti. Bu geçici yasa ile ilgili tüzük 11 Eylül 1916'da yayınlanarak Osmanlı toprakları 3 kısma ayrılmıştı. Birinci kısmın başına İstanbul Murahhası Kemal Bey (Kara Kemal) getirilmişti.[109] Heyet-i Mahsusa-i Ticariyye'nin iaşe faaliyetlerinden büyük kârlar elde etmesi, Kemal Bey'in başa getirilişinde etken bir gerekçe olarak görülmüştü. Öte yandan üç bölgeli iaşe örgütlenmesinin yetersiz kalması üzerine 12 Nisan 1917 tarihli yeni bir nizamname hazırlanmış ve bu kez de Osmanlı toprakları beş bölgeye taksim edilmişti. Eskiye oranla yerel iaşe örgütlerinin yetkileri genişletilmiş, bölgesel farklılıkların satın alma işlemlerinde göz önünde bulundurulmasına karar verilmişti.[110] Savaş döneminin en önemli sorunlarından biri olan iaşe sorununun ortadan kaldırılamamasının en önemli

105 Talat Paşa, İsmail Canbulad'ı Ayasofya'daki evine çağırarak görüşmüştür. Bu görüşmede Enver Paşa'ya vekâlet ettiğinden ve Harbiye Nezareti işleri onu çok ezdiğinden Harbiye Nazırlığı'nı kendisine bırakmaya karar verdiğini ifade etmiştir. Konuşmanın devamında iaşe işlerinden bahseden Talat Paşa, iaşe işlerinin kabineye dâhil bir nazır tarafından idare edilmesinin zaruri olduğunu anlattıktan sonra bu görev için Kara Kemal'i münasip gördüğünü ifade etmiştir. Bunun üzerine sinirlenen Canbulad, yeni bir yağmaya mı kapı açacaksınız? diyerek Talat Paşa'ya tepki göstermiştir. Bkz. Mustafa Ragıp Esatlı, "İttihad ve Terakki'nin Son Devirlerinde Suikasdlar ve Entrikalar", *Akşam*, 24 Mayıs 1937, s.7.

106 Hazine tarafından Harbiye Nezareti'ne verilen 500.000 liralık avans itası hakkında kanun; *Düstur*, II Tertip, C.8, 30 Rabiulahir 1334 (1916), s.449-461.

107 Hazine tarafından Şehremanete açılan 500.000 liralık avans itası hakkında Kanun-ı Muvakkata; *Düstur*, II Tertip, C.8, 10 Mart 1332 (1916), s.769.

108 *Düstur*, II Tertip, C.8, 18 Nisan 1332 (1916), s.960-961.

109 Toprak, *Cihan Harbi Yıllarında İttihat ve Terakki'nin İaşe Sorunu*, s.214.

110 Toprak, *Cihan Harbi Yıllarında İttihat ve Terakki'nin İaşe Sorunu*, s.214-216. Kanunlar için ayrıca bkz. İaşe Kanun-ı Muvakkatı, *Düstur*, II Tertip, C.8, 22 Ramazan 1334 (1916), s.1230-1232., İaşe Kanun-ı Muvakkatinin Suver-i Tatbikiyyesi Hakkında Nizamname; *Düstur*, II Tertip, C.8, 13 Zilka'de 1334 (1916), s.1275-1282.

sebeplerinden biri, spekülatif girişimlerin savaş iklimi içinde yüksek ve haksız kazanç kapısı aralamasından kaynaklanmıştı. Hükümet tarafından pek çok ürüne narh konmasına karşın istifçilik ve karaborsanın önü bir türlü alınamamıştı. Bu olumsuz gelişmelere son vermek amacıyla 24 Mayıs 1917'de "İhtikârın Men'i Hakkında Bir Kanun"[111] çıkarılmış, ayrıca bu spekülasyonlarla ve usulsüzlükle mücadele etmek için bir "*Men'i İhtikâr Komisyonu*" teşkil edilmişti.[112]

Her türlü müdahaleye rağmen iaşe meselesinin merkez ve taşra heyetlerince çözüme kavuşturulamayacağının anlaşılması üzerine bu kez de 18 Ağustos 1917 tarihli bir kararname hazırlanarak tüm taşıt araçlarını elinde bulunduran Harbiye Nezareti'ne bağlı İaşe Umum Müdürlüğü[113] oluşturulmuştu. İaşe Umum Müdürlüğü, İstanbul'un iaşe sorununun çözümü için hemen harekete geçmiş ilk önlem olarak ekmeklik ve yemlik hububatının alım-satımını yasaklamıştı. Ayrıca francalacı[114], pastacı, simitçi, tatlıcı, börekçi ve bu türden esnaf gruplarına un verilmemesi karara bağlanmış, bu doğrultuda esnafın elinde bulunan stoklarının bedeli ödenerek el konmuştu. 1918 yılı yaz aylarında iaşe sorunu bir kez daha hissedilir seviyeye ulaşmış, fiyatlar olabildiğince yükselmişti.[115] Bu gelişme üzerine İaşe Umum Müdürlüğü, İaşe Nezareti'ne dönüştürülmüştü.[116] Nezaret'in vazifesi en genel çerçevede; gıda ürünlerinin ve temel tüketim maddelerinin tedariki ve fiyat artışlarının önlenmesi olarak belirlenmişti.[117] Mütareke'nin ilanı ve İttihat ve Terakki'nin hükümetten çekilmesiyle İaşe Nezareti'nin çalışma alanı iyi daralmış, ittihatçıların yerine Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensupları göreve getirilmiş, bir süre sonra da Çanakkale Boğazı açılmıştı. Bununla beraber İstanbul'a erzak gelmeye başlamış ve iaşe işlerinin bir bakanlık nezdinde yürütülmesine gerek kalmadığı ileri sürülmüştü. Zaten İttihatçıların sahip olduğu iktisadi ve ideolojik tutum pek çok çevrede oldukça rahatsızlık uyandırmıştı. 28 Ekim 1918'de İaşe Nezareti'nin kaldırılarak, vilayetlerdeki iaşe müdüriyetlerinin lağvedildiği ve iaşe faaliyetlerinin eskisi gibi Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne bağlı bir İaşe Umum Müdürlüğü'nce sürdürülmesine karar verildiği bildirilmişti. Bu haber 20 Ocak 1919'da bir kararnameye[118] dönüşerek resmiyet kazanmış, Kara Kemal'den sonra İaşe Nazırı olan Celal Muhtar Bey, Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin başına getirilmişti.[119]

İstikrarlı bir iaşe politikası yürütemeyen İttihat ve Terakki Cemiyeti, pek çok tartışmayı da arkasında bırakmıştır. İaşe işlerinde başı çeken Kemal Bey ve çevresindeki esnaf grupları her daim ön planda olmuştur. Ortaya çıkan ihtikâr (karaborsacılık) meselesi kimi

111 Erdal Korkmaz, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Karaborsa", *AÜTİTE Atatürk Yolu Dergisi*, S.66, Bahar 2020, s.260., *Düstur*, "İhtikârın Men'i Hakkında Bir Kanun"II Tertip, C.9, 2 Şaban 1335 (1917), s.687-689.

112 Komisyonun başkanı, Sadrazam ve Dâhiliye Nazırı Talat paşa, Üyeleri ise, Hüseyin Cahit Bey, Hukuk Müşaviri Osman Bey, İT Cemiyet Merkezi üyelerinden Dr. Nazım ve Rasuhi Bey'dir. Korkmaz, *a.g.m*., s.261.

113 İâşe-i Umûmiye Kararnâmesi; *Düstur*, II Tertip, C.9, 29 Şevval 1335 (1917), s.708-711.

114 Francala; İyi undan yapılan, ince ve uzun ekmek.

115 Toprak, *Cihan Harbi Yıllarında İttihat ve Terakki'nin İaşe Sorunu*, s.216.

116 Takvim-i Vekayi, "İaşe Nezareti Hakkında Kararname", 17 Ağustos 1334 (1918), No.3320, s.2-3.

117 Nezaret'in görevleri ve İaşe Nezareti hakkında bkz. Selim İlkin ve İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'ndaki Ekonomik Düzenlemeler İçinde İaşe Nezareti ve Kara Kemal Bey'in Yeri", *XII. Türk Tarih Kongresi Ayrı Basım*, Ankara 2000, s.1171.

118 İaşe Nezareti"nin lağvıyla Yerine Bir İaşe Müdiriyet-i Umumiyesi Teşkili hakkında Kararname; *Düstur*, II. Tertip, C.11, 17 Rebiülahir 1337 (1919), s.109-111.

119 Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat*, s.447-448.

yöneticilerce arz-talep ilişkisi şeklinde yorumlanırken kimileri de meseleyi ahlak sorunu olarak görmüştür.[120]

Sonuç

Ulus devlet inşa sürecinde politik, askeri, sosyal ve kültürel argümanlar başat unsurlar olarak nitelendirilmelerine rağmen bir ulusun inşasında iktisadi bağımsızlık önemli bir değerdir. 1908 Devrimini yapan İttihatçılar, dağılmak üzere olan bir devleti kurtarmak için devrin gerektirdiği reformları hayata geçirmek için çalışmalara başlamış lakin bu süreç Batı'daki emsallerine göre sancılı olmuştur. Zira maliyesi iflas etmiş, kapitülasyonlar ve dış borçlarla yarı sömürge durumuna düşmüş bir devletin uluslaşma ihtimali Balkan Harbi'nden sonra daha net anlaşılmıştır. Bu evreye kadar ittihad-ı anasırı gerçekleştirmeyi düşünen İttihatçılar, bu tarihten sonra etki ve yetkinliği bir hayli zayıflamış olan Müslüman-Türk unsurları merkezine alarak ideolojik bir kayma yaşamıştır. Bu ideolojik eksen değişikliği iktisadi alanda da vücut bulmuş, sonradan tek çatı altında toplanacak esnaf cemiyetleri ile bu sürecin yapı taşlarından olan esnaf, devlet konfigürasyonlarında önemli yer tutmuştur.

Tarihsel mazisi çok eskilere dayanan esnaf ve zanaat kültürünün klasik Osmanlı yaşamındaki yeri, İttihat ve Terakki ile birlikte kökten dönüşümlere uğramıştır. Bu minvalde lonca örgütleri kaldırılmış, küçük üretici esnafın çağa ve rakip durumundaki gayrimüslim esnafla rekabet edebilir bir seviyeye gelmesi amaçlanmıştır. Bu saiklerle cemiyetler kanunu temel alınarak esnaf cemiyetleri teşkil edilmiş, peyderpey devam eden tadilat ve iyileştirmelerle cemiyetlerin hukuki çerçevesi çizilmiştir. Esnaf cemiyetlerinin sayıları hızla artırılırken, İttihatçı-esnaf bütünleşmesi de bu paralelde ilerlemiştir. Bu köktenci değişim ve dönüşüm süreci Balkan Harbi sonrasında Selanik'in yitirilişi ve merkezin İstanbul'a alınışıyla hız kazanmıştır. Esnaf cemiyetlerini, iktisat politikalarının yürütülmesinde köşe başı gören İttihatçılar, deyim yerindeyse esnaf cemiyetlerine yaslanmıştır. İktisadi yaşamın canlanmasında devletin gelişmiş sanayi kapasitesinden mahrum olması, esnaf ve esnaf cemiyetlerinin teşvik edilmesini zorunlu kılmıştır. Bu amaçla bireysel, sosyal, hukuksal ve finansal düzeyde teşvik ve destekleme politikaları üretilmiştir. Sosyo-kültürel manada toplumsal bütünleşme sağlanmaya gayret edilmiş, hemen her alanda esnaf ve esnaf cemiyetleri kendine yer bulmuştur. Öte yandan uluslaşma sürecinde de esnaf örgütleriyle uyum yakalama çabası her daim taze tutulmuştur. Yine bu dönem içinde yaşanan politik ve askeri meselelere karşı yürütülen boykot hareketlerine de esnaflar sürekli katılım göstermiş ve destek vermiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Babıâli; İstanbul başta olmak üzere büyük kentlerin iaşesini örgütleme işine girişmiştir. İlk başlarda belediyelere verilen bu vazife, birimlerin yetersiz kalması sonucunda İttihat ve Terakki'nin kontrolü eline almasıyla sonuçlanmıştır. İttihat ve Terakki'nin esnaf cemiyetleriyle olan yakın ilişkisi ve özellikle İstanbul'da esnafın etkinliği bir hayli önem kazanmıştır. İstanbul'un iaşesi meselesi ciddi boyutlara ulaşmış, iaşe sorununu İstanbul Murahhası Kemal Bey üstlenmiştir. Esnafın desteğini arkasına alan Kemal Bey, kurulan şirketlerin başına ya da kritik vazifelerine esnafları getirmiştir. Savaş ekonomisi yönetilmeye çalışılırken, sermaye birikim sürecine Müslüman-Türk esnafı sokulmuştur. Öte yandan İttihat ve Terakki'ye fedai sağlama misyonunu da yürüten esnaf örgütleri, İttihatçıların politik iktidarının pekişmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Savaş

120 Toprak, *Cihan Harbi Yıllarında İttihat ve Terakki'nin İaşe Sorunu*, s.224.

döneminin iklimi içinde dışa karşı bir kapanma yaşanırken, Anadolu'dan İstanbul ve diğer kentlere temel tüketim ürünlerinin (özellikle buğday) sevkinde varlıklı bibr esnaf-tüccar kesimi doğmuştur. İttihat ve Terakki'nin güdümünde hareket eden esnaf cemiyetleri, savaş ekonomisine de uyum sağlayarak "Milli iktisat" projesinin hayata geçmesinde temel yörüngeyi oluşturmuştur.

Kaynakça

A.Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (*BOA*)

BOA, *Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi, (DH.MKT)*, 2841/10-1, 2634/99, 2635/57

BOA, *Hariciye Nezâreti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Belgeleri, (HR.HMŞ.*İŞO), 81/13, 203/37

BOA, *Dâhiliye Nezâreti Umur-ı Mahalliye ve Vilayet Müdürlüğü Evrakı, (DH.UMVM*), 88/39-1, 88/41-2, 88/40-1

BOA, *Meclisi Vükela Mazbataları, (MV),* 200/103

BOA. *Bâb-ı* Âlî *Evrak Odası, (BEO),* 4341/325556-2, 4346/325935

B.Resmi Yayınlar

Mebusan Meclisi Zabıt Cerideleri (*MMZC*) D.1,C.2, İ.2, 15 Şubat 1325.

Mebusan Meclisi Zabıt Cerideleri (*MMZC)*, D.1, C.2, İ.2, 23 Şubat 1325.

Mebusan Meclisi Zabıt Cerideleri (*MMZC)*, D.1, C.2, İ.2, 23 Şubat 1325.

Mebusan Meclisi Zabıt Cerideleri (*MMZC),* D.1, C.2, İ.2, 17 Şubat 1325.

Mebusan Meclisi Zabıt Cerideleri (*MMZC),* D.1, C.6, İ.3, 4 Mayıs 1327.

Düstur, "Esnaf Cemiyetleri Hakkında Talimat", II. Tertip, C.2, 16 Safer 1328.

Düstur Esnaf Cemiyetleri Hakkında Talimat", II. Tertip, C.4, 20 Cumâdelûlâ 1330.

Düstur, "Tatil-i Eşgal Kanunu", II. Tertip, C.1, 22 Receb 1327.

Düstur, "Harp Vergisi Hakkında Kanun", II Tertip C.4, 5 Ramazan 1330.

Düstur, "Tekâlif-i Harbiye'nin Suret-i Tarhı Hakkında Kanun-i Muvakkat", II. Tertip, C.5, 21 Safer 1331.

Düstur, "20 Cumâdelûlâ 1330 Tarihli Esnaf Cemiyetleri Hakkındaki Talimatın 6, 7, 12 ve 26. Maddelerini Muaddil İrade-i Seniyye", II. Tertip, C.7, 13 Cumâdelûlâ 1333 (29 Mart 1915)

Düstur, II Tertip, C.8, 10 Mart 1332.

Düstur, II Tertip, C.8, 18 Nisan 1332.

Düstur, II Tertip, C.8, 30 Rabiulahir 1334.

Düstur, "İâşe Kanun-ı Muvakkatı", II Tertip, C.8, 22 Ramazan 1334.

Düstur, "22 Ramazan 1334 Tarihli İâşe Kanun-i Muvakkatinin Suver-i Tatbikiyyesi Hakkında Nizamname", II Tertip, C.8, 13 Zilka'de 1334.

Düstur, "İhtikârın Men'i Hakkında Bir Kanun"II Tertip, C.9, 2 Şaban 1335.

Düstur, "İâşe-i Umûmiye Kararnâmesi", II Tertip, C.9, 29 Şevval 1335.

Düstur, "İâşe Nezâreti"nin Lağvıyla Yerine Bir İâşe Müdiriyet-i Umûmiyesi Teşkili Hakkında Kararnâme", II. Tertip, C.11, 17 Rebiülahir 1337.

C.Süreli Yayınlar

ESATLI, Mustafa Ragıp, "İttihad ve Terakki'nin Son Devirlerinde Suikasdlar ve Entrikalar", *Akşam*, 24 Mayıs 1937.

"Tezahür-i Millî", *Sabah*, No:9037, 1 Teşrin-i sani (1330) 1914.

"Esnaf Cemiyetleri Hakkında 16 Safer 1328 Tarihli Talimat-ı Muadil Talimat", *Takvim-i Vekayi*, No.1127, Mayıs 1328 (1912).

"Tekâlif-i Harbiye'nin Suret-i Tarhı Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, No.1915, 9 Ağustos 1330 (1914).

"İaşe Nezareti Hakkında Kararname", *Takvim-i Vekayi*, No.3320, 17 Ağustos 1334 (1918).

"Dünkü Büyük Nümayüşler: Harb! Harb!", *Tanin*, No. 1461, 5 Teşrin-i evvel 1328 (1912).

"İhtifal İçin Çalışanlar", *Tanin*, No.1966, 31 Mayıs 1330 (1914).

"Sultan Fatih Namına", *Tanin*, No.1949, 14 Mayıs 1330 (1914).

"İaşe Meselesi", *Tanin*, No.2809, 7 Teşrin-i evvel 1332 (1916).

"İaşe Meselesi", *Tanin*, No.2810, 8 Teşrin-i evvel 1332 (1916).

"İaşe Meselesi", *Tanin*, No.2815, 15 Teşrin-i evvel 1332 (1916).

"İstanbul'un Esnafları, Reçberleri ve Amelelerine", *Türksözü*, Sayı:1, 12 Nisan 1330 (1914).

"Fetih Bayramı", *Türksözü*, Sayı: 9, 5 Haziran 1330 (1914).

"Ticaretin İstikbali: Fuzuli Kazanç", *Türksözü*, Sayı.2, 17 Nisan 1330 (1914).

"Ticaretin İstikbali: Bakkal Dükkânları", *Türksözü*, Sayı:5, 8 Mayıs 1330 (1914).

D.Araştırma ve Tetkik Eserler

Ahmad, Feroz (2007), *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Çev: Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul.

_____(t.y.), İttihatçılıktan *Kemalizme*, Çev: Fatmagül Berktay, Kaynak Yayınları.

Akşin, Sina (2001), *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Remzi Kitabevi, Ankara.

Akkurt, Halil (2014), "Anadolu'da İttihat ve Terakki Cemiyeti (1906-1912): Genel Bir Çerçeve", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.14, S.2, ss.279-304.

Artuk, İbrahim (2003), "Madalya", *DİA*, c.27, Ankara, ss.301-302.

Aydın, Nermin Zahide (2014), "İttihat ve Terakki Cemiyeti Üyelerinden İsmail Canbulad (1880-1926)", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Kahramanmaraş.

Aynural, Salih (1988), "XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı Esnafında Üretim Anlayışı ve Organizasyonu", İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası, C.46, S.0, s.355-362.

Avcı, Cemal (1995), "Tekâlif-i Harbiye ile Tekâlif-i Milliye Vergilerinin Karşılaştırmalı Tanıtımı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XI, S.31, s.223-238.

Barkan, Ömer Lütfİ (1985), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Cemiyetleri", İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası, C.41, S.1-4, ss.39-46.

Berkes, Niyazi (1976), *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi*, Gerçek Yayınları, C.1, İstanbul.

Boratav, Korkut (2015), *Türkiye İktisat Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara.

Ceylan, Okan (2021), "İstanbul Esnaf Cemiyeti", https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/istanbul-esnaf-cemiyeti/ (Erişim Tarihi: 24.11.2021)

Çam, Mehmet Mert (2018), *Kara Kemal "Küçük Efendi"*, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.

Çoruk, Ali Şükrü (2016), "Bir Gelenek İcadı Olarak II. Meşrutiyet Dönemi'nde Gerçekleştirilen İstanbul'un Fethi Törenleri", *FSM İlmi Araştırmalar, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S.7, ss.79-98.

Duman, Ömer (2008), "II. Meşrutiyete Tepkiler", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)* Erzurum.

Eldem, Vedat (1994), *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi*, TTK Yayınları, Ankara.

Elmacı, Mehmet Emin (1997), "1908 Avusturya Boykotunda Liman İşçileri", *Kebikeç*, S.5, ss.155162.

Gölçek, Ali Gökhan ve Köktaş, Altuğ Murat (2017), "Ekonomik ve Hukuki Yönleriyle Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiyesi'ne Esnaf Kavramı", *IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu 26-28 Nisan 2017*.

Gözcü, Alev (2016), "I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin Gündelik Hayatı'ndan Kesitler", ÇTTAD, XVI/32, ss.133-169.

Hatemi, Hüseyin (1985), "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Derneklerin Gelişimi", *TCTA*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, ss.198-204.

İlkin, Selim (1993), "Cavid Bey, Mehmed", *DİA*, C.7, İstanbu, ss.175-176.

İlkin, Selim ve Tekeli, İlhan (2000), "Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'ndaki Ekonomik Düzenlemeler İçinde İaşe Nezareti ve Kara Kemal Bey'in Yeri", *XII. Türk Tarih Kongresi Ayrı Basım*, Ankara.

İnalcık, Halil (2009), *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

İnce, Erdal (2020), "Osmanlı Devleti'nde Esnaf Teşkilatı ve İkinci Meşrutiyet Döneminde Esnafa Yönelik Teşvik Politikaları", *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi),* İzmir.

Kaan, Oğuz (2021), "II. Meşrutiyet Dönemi Siyasal Gelişmelerinin Türk Demokrasi Tarihine Etkileri", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 10(1), ss.345-368.

Kabasakal, Mehmet (1991), *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960*, Tekin Yayınları, İstanbul.

Kal'a, Ahmet (1995), "Esnaf", *DİA*, C.11, Ankara, ss.423-431.

Kanberoğlu, Nesrin (2018), "İttihat ve Terakki Cemiyeti-Osmanlı Hanedanı İlişkileri (1908-1914), *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler'de Akademik Araştırmalar I*, (Yakınçağ Tarihi Çalışmaları: içinde), Gece Kitaplığı, Ankara, ss.201-221.

Kansu, Aykut (1995), *1908 Devrimi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Karal, Enver Ziya (1996), *Osmanlı Tarihi: İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918) IX. Cilt*, TTK Yayınları, Ankara.

Kazgan, Gülten (2006), *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Keyder, Çağlar (2019), *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Korkmaz, Erdal (2020), "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Karaborsa", *AÜTİTE Atatürk Yolu Dergisi*, S.66, ss.241-279.

Nazır, Bayram (2011), *Dersaadet'te Ticaret*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.

Özaycı, Hilmi Ozan (2011), "Prens Sabahattin'in Fikri Kaynakları: Le Play ve Toplum Bilim", Doğu Batı, No.41, ss.231-254.

Pakalın, Zeki (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Sertel, Savaş ve Yedek, Şahin (2015), "İttihat ve Terakki'nin Küçük Efendisi: İaşe Nazırı Kara Kemal Bey'in Hayatı ve Faaliyetleri", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 8, S. XXIV, s.377-403.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet (1999), "Yerel Yönetim Metinleri XVI: Esnaf Cemiyetleri Hakkında Talimat", Çağdaş Yerel Yönetimler, Cilt 8, S. L, ss.126-131.

Sami, Şemseddin (2012), *Kâmûs-ı Türkî*, Şifa Yayınları, (Yay. Haz. Fazılhak Nergiz ve Aziz Ençakar), İstanbul.

Tepe, Cemal (2020), "İttihat ve Terakki Cemiyetinin Polis Kıyafetleri", *Anasay*, Y.4 S.3, Ağustos, ss.17-56.

_____ (2020), "İkinci Meşrutiyet Dönemi Miting ve Nümayuşlar (1908-1918)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

Toprak, Zafer (1978), "Cihan Harbi Yıllarında İttihat ve Terakki'nin İaşe Politikası", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, Vol 6, ss.211-225.

_____ (1985), "1909 Cemiyetler Kanunu", *TCTA*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, ss.205-208.

_____ (1994), "Mütareke Döneminde İstanbul", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* C.6, İstanbul, ss.19-23.

_____ (1995), *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950), Milli İktisat Milli Burjuvazi,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

_____ (2019), *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Tunaya, Tarık Zafer (1984), *Türkiye'de Siyasal Partiler, C:I, İkinci Meşrutiyet Dönemi*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Yücel, Hüseyin (2017), *Cumhuriyet Ekonomisinin Kuruluşu ve Gelişimi*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara.

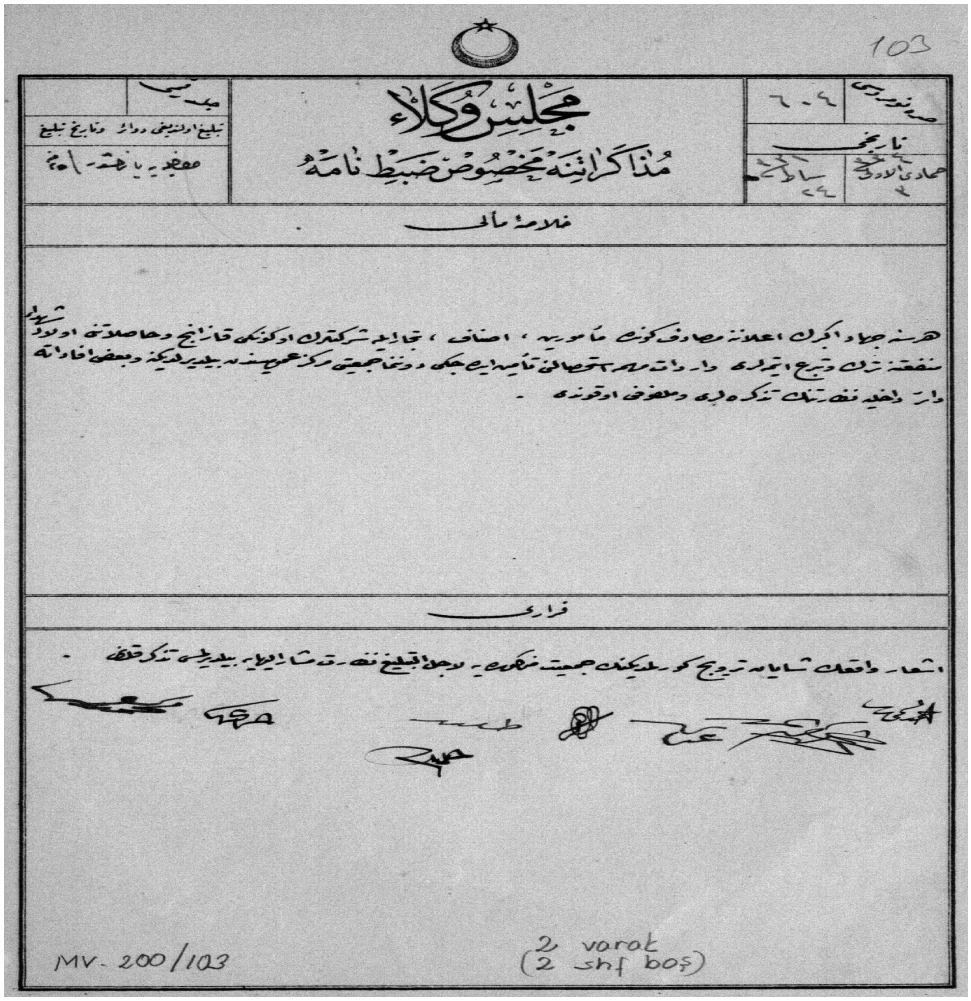
Zürcher, Erik Jan (1994), *Turkey A Modern Hıstory*, I.B.Taurıs, London 1994.

_____ (2013), *Milli Mücadelede İttihatçılık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

Quataert, Donald (1987), *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Yurt Yayınları, Ankara.

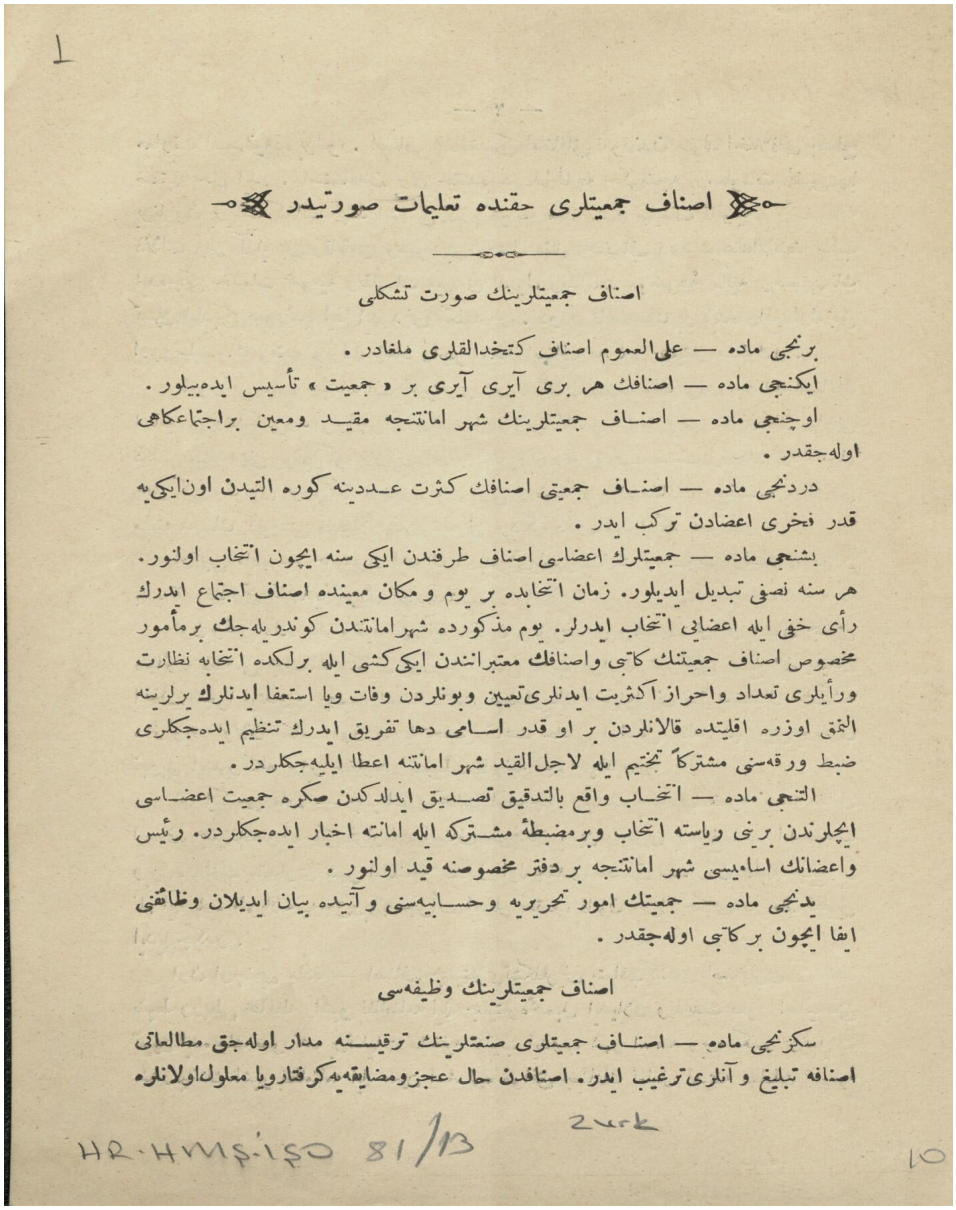
EKLER

Ek-1: Meclis-i Vükela Müzakeratına Mahsus Zabıtname



Kaynak: BOA, MV, 200/103.

Ek-2: Esnaf Cemiyetleri Hakkında Talimat Sureti (Sayfa-1)



اصناف جمعیتلری حقنده تعلیمات صورتیدر

اصناف جمعیتلرینك صورت تشکلی

برنجی ماده — علی‌العموم اصناف کتخدالقلری ملغادر .

ایکنجی ماده — اصنافك هر بری آیری آیری بر « جمعیت » تأسیس ایده‌بیلور .

اوچنجی ماده — اصناف جمعیتلرینك شهر امانتنجه مقید ومعین براجتماعکاهی اولهجقدر .

دردنجی ماده — اصناف جمعیتی اصنافك کثرت عددینه کوره التیدن اون ایکیه قدر فخری اعضادن ترکب ایدر .

بشنجی ماده — جمعیتلرك اعضای اصناف طرفندن ایکی سنه ایچون انتخاب اولنور. هر سنه نصفی تبدیل ایدیلور. زمان انتخابده بر یوم و مکان معینده اصناف اجتماع ایدرك رأی خفی ایله اعضایی انتخاب ایدرلر. یوم مذکورده شهر امانتندن کوندریلهجك بر مأمور مخصوص اصناف جمعیتنك کاتبی واصنافك معتبرانندن ایکی کشی ایله برلکده انتخابه نظارت ورأیلری تعداد واحراز اکثریت ایدنلری تعیین وبونلردن وفات ویا استعفا ایدنلرك برلرینه التحق اوزره اقلیتده قالانلردن بر او قدر اسامی دها تفریق ایدرك تنظیم ایده‌جکلری ضبط ورقه‌سنی مشترکاً تختیم ایله لاجل‌القید شهر امانتنه اعطا ایلیه‌جکلردر .

التنجی ماده — انتخاب واقع بالتدقیق تصدیق ایدلدکدن صکره جمعیت اعضاسی ایچلرندن برینی ریاسته انتخاب وبرمضبطهٔ مشترکه ایله امانته اخبار ایده‌جکلردر. رئیس واعضانك اسامیسی شهر امانتنجه بر دفتر مخصوصنه قید اولنور .

یدنجی ماده — جمعیتك امور تحریریه وحسابیه‌سنی وآتیده بیان ایدیلان وظائفی ایفا ایچون بر کاتبی اولهجقدر .

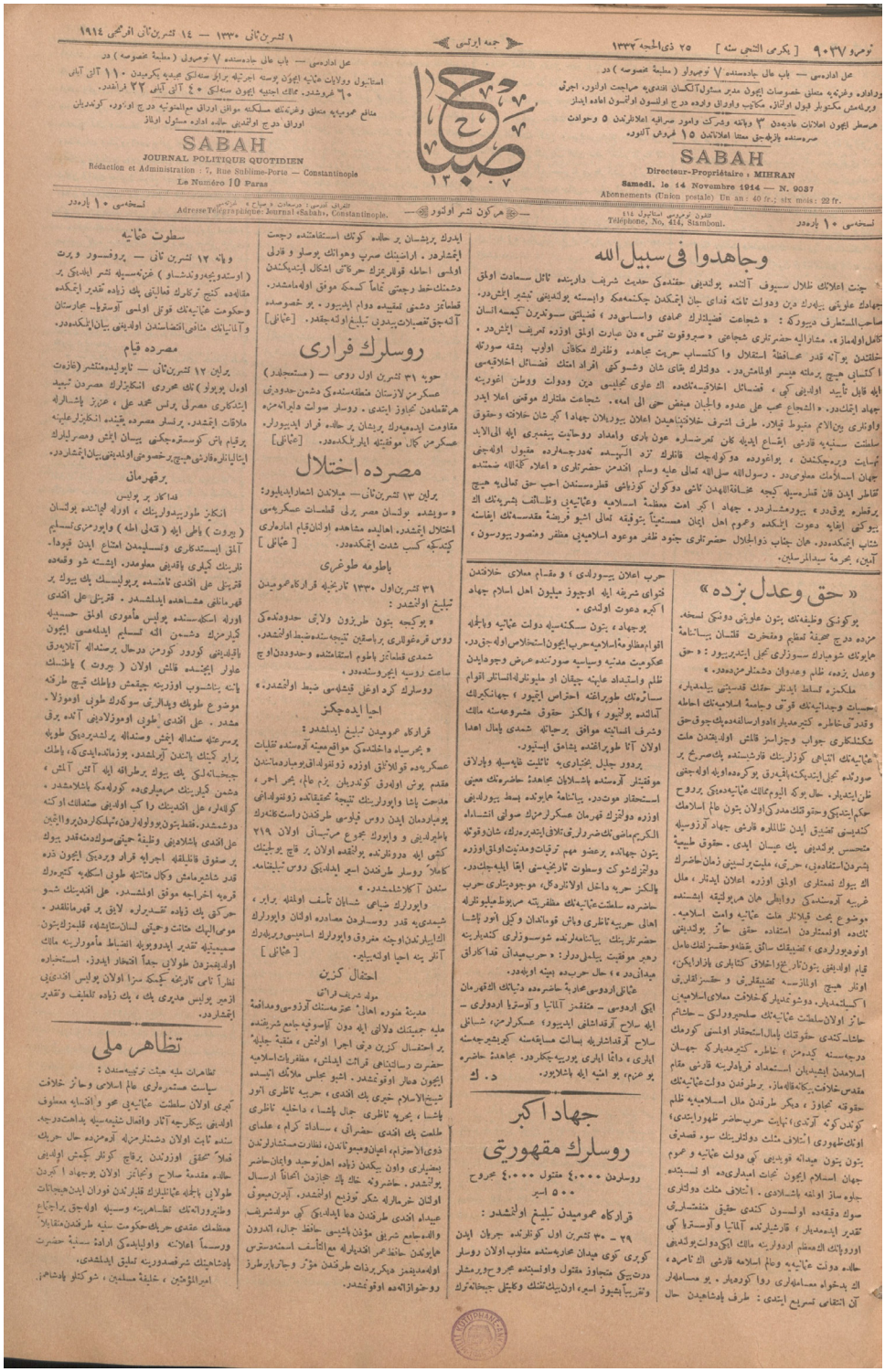
اصناف جمعیتلرینك وظیفه‌سی

سکزنجی ماده — اصناف جمعیتلری صنعتلرینك ترقیسنه مدار اولهجق مطالعاتی اصنافه تبلیغ وآنلری ترغیب ایدر. اصنافدن حال عجزومضایقه‌یه کرفتارویا معلول‌اولانلره

HR.HMŞ.İŞO 81/13 2nd

Kaynak: *BOA*, HR.HMŞ.İŞO, 81/13.

Ek-3: Cihad-ı Ekber İlanı Sebebiyle Fatih'te Yapılan Mitinge Katılan Esnaflar Hakkında



صباح

SABAH

JOURNAL POLITIQUE QUOTIDIEN

Rédaction et Administration : 7, Rue Sublime-Porte — Constantinople

Le Numéro 10 Paras

Directeur-Propriétaire : MIHRAN

Samedi, le 14 Novembre 1914 — N. 9037

Abonnements (Union postale) Un an : 40 fr.; six mois : 22 fr.

Téléphone, No, 414, Stamboul.

Adresse Télégraphique : Journal «Sabah», Constantinople.

نسخه‌سی ۱۰ پاره‌در

وجاهدوا فی سبیل الله

جهاد اعلانك ظلال سیوف آلتده بولندیغی حقیقه‌ك حدیث شریف دارینده نائل سعادت اولق جهادك علویتی بیلدرك دین ودولت ناموسنه فدای جان ایتمكدن چكنمه‌مكه وابسته بولندیغی تبشیر ایلش‌در. صاحب المتصارف دیروركه : « شجاعت فضیلتلرك حماسی واساسی‌در ، فضیلتی سوندرن كیمسه انسان كامل اولامز » . مشارالیه حضرتلری شجاعتی « صیروفوت نفس » دن عبارت اولق اوزره تعریف ایلش‌در . خلقتدن یوكسه پرملته میسر اولامش‌در . بولندقلری چاغ شان وشوكتی افراد امتك فضائل اخلاقیه‌سی واكتسابی هیچ